

7-69 48
Лисаня Івана франка. III.

и (нем)
Г29

Генріх Гайне.

ФЛЮРЕНТІЙСЬКІ НОЧИ.

Переклад
ІВАНА ФРАНКА.

У ЛЬВОВІ, 1909.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
заресстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

Переднє слово.

Отсей переклад Флорентійських ночей був поміщений в річнику IX, т. XXXIV, Літературно-наукового Вістника 1906 р., на спомин столітніх роковин уродин Генріха Гайне. Подаючи тут мій переклад незмінним передруком уважаю зайвим подавати хоч би головні дати з життя великого поета, і обмежаю ся на подане коротенької його автобіографії, написаної по французьки в формі листу до французького критика Філярета Шаля (Charles) в лютім 1835 р. і друкованої тодіж у *Revue de Paris*, та передрукованої Ернестом Ельстером у семім томі збірного критичного видання творів Генріха Гайне. Додам тут ще лише, що прозиваючи в Парижі і тяжко занедужавши на нервову хворобу в р. 1846 Гайне по десятилітніх терпіннях у своїм ослабленім „матерацовім гробі“ (*Matratzengruft in Paris*) умер 1856 р.

(Heinrich Heines sämtliche Werke, mit Einleitungen, erläuternden Anmerkungen und Verzeichnissen sämtlicher Lesarten von Dr. Ernst Elster. Siebenter Band. Leipzig, Bibliographisches Institut S. 297–300)

Автобіографія.

Париж, 11 січня, 1835 р.

Я одержав Ваш лист, який Ви вдостоїли написати мені, і поспішаю ся дати Вам відомості, яких Ви просите.

Я родив ся в р. 1800¹⁾ у Дісельдорфі, місті над Реном, занятім від р. 1806 до 1814 Французами, так що в моїй молодості я, так сказати, дихав французьким повітрям. Перші науки одержав я в монастирі Франціскан у Дісельдорфі. Пізніше перейшов я до гімназії у сьому місті, яка тоді називала ся ліцеєм. Я пройшов усі класи, де навчано так званих humaniora, і відзначив ся в найвищій класі, де ректор Шальмаєр учив філософії, проф. Крамер класичних поетів, проф. Бревер математики, а пан-отець Дольнуа риторики і французької поезики. Сі люди живуть і досі з військом першого, католицького ксьондза, який особливо опікував ся мною, здається за дядя брата моєї матери, надворного радника Йосифа фон Гельдерна, що був його приятелем з університету, і думаю, також за дядя мого діда, дра Готшалька фон Гельдерна, славного лікаря, що вратував його життя.

¹⁾ Гайне любив подавати дату свого вродження фальшиво, кладучи її на сам новий рік р. 1800, і з сего приводу іноді називав себе першим чоловіком XIX віку: на правду він родив ся 13 грудня 1798 р.

Мій батько був досить богатим купцем; він уже покійник. Моя мати, з високого роду, жінка ще усунивши ся від високого світа. У мене є сестра, пані Шарльота фон Ембден, і два брати, з яких один, Густав фон Гельдери (він приняв прозвище моєї матери), живе як офіцер драгонів у службі австрійського цесаря, а другий, др Максиміліян Гайне, служить як лікар при російській армії, з якою він переходив Балкан¹⁾.

Мої студії переривані романічними капризами, пробами веденя власних інтересів, закоханнями і иншими хворобами, тягли ся від р. 1819 в Бонні, Геттінгені і Берліні, де я жив у дружніх відносинах з людьми найвишайшими і науковими, і де зазнав різного родного лиха, між иншим зранення шаблею в уді якимось Шіллером із Гданська, якого імя я не забуду ніколи, бо се був одинокий чоловік, який зранив мене сим найчутливішим способом.²⁾ В тих названих мною університетах учив ся я сім літ, і тільки в Геттінгені, до якого я вернув із Берліна, одержав я степеня дра прав після приватного екзамену і публичної оборони якоїсь ученої тези, в якій славний Гуго, тодішній декан юридичного факультету, не пропустив мені ані одної схолястичної формальности. Хоча сей остатній факт видається досить дрібним, то все таки прому Вас зазначити його, бо в одній книжці, яку видано проти мене, хтось допустив ся твердження, що я тільки купив собі академічний диплом. З усіх брехень, які опубліковано про моє життя, сю одну тільки я бажаю

¹⁾ Гайнева мати умерла 1859 р., три роки по його смерті; його сестра Шарльота жила ще 1889 р. в Гамбурзі; його брат Густав приняв пізніше назад прозвище Гайне, оснував щоденник „Wiener Fremdenblatt“, на яким добив ся значного маєтку, і був іменований членом палати панів; третій брат Максиміліян умер у 70-их рр. минулого віку лікарем у Петербурзі. (Увага дра Е. Ельстера).

²⁾ Докладніше про сей маловажний зрештою поводок з якимось Шіллером, не Шіллером, як каже Гайне, оповідає його перший біограф Штротман у першій томі його біографії ст. 191.

спростувати. Бачите, се моя вчена гордість. Нехай говорять про мене, що я байстрюк, сип ката, розбійник, безбожник. Кепський поет — снію ся з усього того, але се рве моє серце, коли хтось хоче заперечити мені докторський титул. Між нами кажучи, хоч доктор прав, я все таки з усеї юриспруденції знаю як раз менше ніж з усіх інших наук.

Від шіснацятого року життя я почав писати вірші. Мої перші поезії були публіковані в Берліні 1821 р. Два роки пізніше появили ся нові поезії з двома трагедіями: одну з них відіграно і виставлено у Брунсвіку, столиці князівства сего імени. В р. 1825 появил ся перший том моїх Reisebilder; три дальші томи були по кількох літах опубліковані накладом Гофмана і Кампе, моїх дотеперішніх видавців.

Протягом років 1826—1831 я пробував по черзі в Лінебурзі, в Гамбурзі і в Монахові, де я з приятиелем Лінднером видавав Politische Annalen. В тім часі я відбув декілька подорожній у чужі краї. В останніх дванацятьох роках я що року проводжу осінні місяці над берегом моря, звичайно на однім із малих островів Північного моря. Люблю море, як коханку, і оспівав його красу та його капризи. Ті поезії містять ся в німецьким виданю моїх Reisebilder, та з французького видання я виключив їх, так само як виключив полемічні уступи, що зачіпали родовиту шляхту, тевтономанів і католицьку пропаганду. Що до шляхти, то я ще сказав про неї дещо в передмові до Листів Кальдорфа, написаних не мною самим, як се думає німецька публіка. Що до тевтономанів, чи так званих древніх Алеманів, яких патріотизм полягає тільки в сліпій ненависті до Франції, то я переслідував їх завзято у всіх своїх книжках. Ся моя ворожнеча зародила ся ще в буршеншафті, в яким я також брав уділ. Рівночасно поборював я католицьку пропаганду німецьких єзуїтів, не лише бичуючи клеветників, що перші нападли на мене, але також схилиючи ся до протестантів. Ся прихильність, що правда, иноді заводила мене за-

надто далеко, бо протестантизм був для мене не тільки ліберальною релігією, але також точкою виходу до німецької революції. Я пристав до лютерського віроісповідання не лише актом хрещення, але також ведений бойовничим ентузіазмом, що велів мені брати участь у боротьбах сеї войовничої церкви. В усякім разі борюючи суспільних інтересів протестантизму я ніколи не скривав своїх пантеїстичних симпатій. Се стягло на мене закид атеїзму. Лихо поінформовані мої соотчичі або люди злої волі від давна розсівали вісти, будім то я затягнув ся в ряди сенсімонівських козаків; інші посуджували мене за юдаїзм. Жаль мені, що я не все маю можливість відплачувати ся за такі прислуги. Я не курив ніколи, так само не люблю пива, і аж до мойого побуту у Франції я ніколи не їв квасної капуста.

В літературі я пробував усього: писав поєми ліричні, епічні і драматичні, писав про штуку, про філософію, про теологію, про політику.. Боже мені прости! Останніх дванацять літ про мене раз у раз пишуть у Німеччині, одні хвалять, другі лають, а все з пристрасстю і без перестанку. Дехто мене любить, дехто брідить ся мною, дехто обожає, дехто обкидує болотом. Від мая 1831 р. живу у Франції. Отже вже майже чотири роки я не чув німецького солонія.

Досить на тім. Мені сумно. Коли попросите ще деяких відомостей, я уділю їх дуже радо. Я завше радійший, коли Ви попросите їх у мене самого. Згадуйте про мене добрим словом, згадуйте добрим словом про Вашого ближнього, як пишеть ся в євангелії, і приїміть запевнене поважання і щирої пошани, з якою остаюсь Ваш

Georg Geyse.

В передпокою застав Максиміліян лікаря, що власне натягав чорні рукавички.

— Кваплюся дуже, — мовив сей до нього живо. — Сіньора Марія не спала весь день і тільки перед хвилиною задрімала крихтку. Не потребую остерігати вас, щоб ви не збудили її яким шелестом; а коли збудить ся, то борони Боже, щоб говорила. Мусить лежати спокійно, без найменшого руху, не сміє говорити, і тільки духовий рух корисний для неї. Прошу, оповідати їй знов усякі дурацькі історії, щоб слухала спокійно.

— Не турбуйте ся, докторе, — відповів Максиміліян із жалісним усміхом. — Я вже зовсім виробив ся на пустомелю і не дам їй прийти до слова. Вже я їй набалакаю стільки фантастичних пісенітниць, скільки лише хочете. Але чи довго-ж вона ще може жити?

— Спішуся дуже, — відповів лікар і шмигнув геть.

Чорна Дебора, чуїна як звичайно, пізнала вже по ході прихожого і тихенько відчинила йому двері. Він кивнув рукою і вона так само тихесенько віддалила ся із кімнати. В кімнаті, освіченій лиш одною лампою, стояла півсутінь. Десь-колись кидала лямпа на пів боязливі, на пів цікаві блиски на лице хорої жінчини, що вся вбрана в білий муслін лежала

простягши ся на софі оббитій зеленим шовком і спала спокійно.

Мовчки, схрестивши руки стояв Максиміліян якийсь час перед сопною і вдивляв ся в те гарне тіло, якого контури більше виявляла, ніж закривала легенька одежа, і за кожним разом, коли лямпка кидала світляну смугу на бліде лице, тремтіло його серце.

— Боже мій! — мовив стиха сам до себе. Що се таке? Що за спомини будять ся в мені? Так, тепер знаю! Ся біла картина на зеленім тлі — так, тепер...

В тій хвилі прокинула ся хора, і немов визираючи з глибини сну звернули ся лагідні, темно-сині очі на приятеля з якимось запитанням, з якимось проханням...

— Про що думали ви в сій хвилі, Максиміліяне? — промовила тим страшним, мягким тоном, який являєть ся у людей хорих на легкі і в якім здаєть ся нам, що чуємо рівночасно лепетанє дитини, цвірінканє пташини і харчанє чоловіка близького смерті. — Про що думали ви в сій хвилі, Максиміліяне? — повторила ще раз і живо підняла ся в гору, аж довгі кучері мов розбуркані золоті гадюки розсипали ся по її плечах.

— Господи! — скрикнув Максиміліян, лагідно укладаючи її знов на софу, — лежть же спокійно, не говорять нічого. Я скажу вам усе, все, що думаю, що почуваю, ба навіть чого й сам не знаю!

— Бо й справді, — говорив далі, — я й сам не знаю докладно, що я думав і почував власне тепер. Картини з дитячих літ промигнули в моїй тямці. Я думав про замок моєї матери, про запустілий сад біля нього, про гарну мармурову статую, що лежала в зеленій траві. Я сказав „замок моєї матери“, але про-

шу вас, будь ласка, не уявляйте собі при тім нічого пишного та величного! Я вже привик так називати його; мій батько все виговорював той „замок“ з якимось особливим натиском і всімав ся при тім так чудно. Значіне того усміху я зрозумів аж геть пізнійше, коли дванацятилітнім хлопчиною я разом із мамою відбув подорож до того замку. Се була моя перша подорож. Ми їхали цілий день густим, високим лісом, якого темна прохолода незабутна мені й доси, і аж під вечір ми зупинили ся перед довгою рогачкою, що відділяла нас від великої левади. Ми мусіли ждати майже пів години, поки з поблизької ліпанки виїшов хлопчисько, відсунув рогачку і впустив нас. Я сказав „хлопчисько“, бо стара Марта все ще свого сороколітнього сестринця називала хлопчиськом; сей, щоб достойно привітати ласкаве панство, надів стару ліберію свого покійного вуйка, а що мусів її вперед витріпати трохи від пороку, тому й заставив нас чекати так довго. Як би був мав більше часу, був би надягнув ще й панчохи; а так його довгі, голі, червоні литки не дуже й відбивали ся від яркого скарлатового кубрака. Чи мав під ним штани, не знаю вже. Наш слуга Іван, що також не раз чував назву „замок“, аж очі випрячив з великого дива, коли „хлопчисько“ завів нас до невеличкого, на пів розваленого будинка, в яким жив небіщик пан. Та він аж остовпів, коли мати веліла йому повносити туди нашу постіль. І як могло йому прийти на думку, що в „замку“ нема пійкої постелі! Оттим то він або зовсім не слухав наказу моєї матери, щоб забрав для нас постіль, або вважав його зайвиною і пустив помногу вуха.

Невеличкий, одноповерховий domek, що в своїх найкращих часах мав ледво пять кімнат

придатних до замешкання, являв тепер жалібний образ зникомости. Поломані меблі, пошарпані тапети, ані одна шибка не лишена в цілові, тут і там вилупаний поміст, усюди препогані сліди найзухвальшого солдатського постою.

— Квартиранти завсіди у нас бавили ся весело, — сказав „хлопчисько“ з глуповатим усміхом. А мати моргнула мені, щоб ми лишили їх самих, і поки „хлопчисько“ порав ся з Іваном, пішов я оглядати сад. І сей також виявляв пренещасний вид руйнації. Великі дерева були по часті покалічені, по часті обломані з гілля, а нашішливий бурян пняв ся на повалені пні. Тут і там біля вибуялих корчів тисю можна було пізнати колишні доріжки. Тут і там стояли ще статуї, у яких переважно не було голов, а що найменше носів. Пригадую собі Діану, якої долішня половина прекумедно була обросла темним плющем, а також пригадую богиню Фортуну, у якої з рога щедроти вицвітала смердюча хопта. Лиш одна статуя Бог зна яким робом уїшла була від злоби людий і часу; правда, її стручено в високу траву, але тут вона лежала непокалічена, мармурова богиня з чисто-гарними рисами лица і з упрого-роздільними благородними грудьми, що виблискувала мов грецька обява з високої трави. Я майже злякав ся побачивши її, сей образ наповнював мене дивним душним жахом; якась таємна неспілість не давала мені зупинятися довго при його любім виді.

Коли я знов прийшов до мами, стояла вона при вікні затоплена в думках, підперши голову на праву руку, а по її щоках ненастанно збігали сльози. Я ще ніколи не бачив, щоб вона так плакала. Вона обняла мене поривчасто, ніжно і просила в мене вибачення,

що через Іванове недбальство не мати-му порядної постелі.

— Стара Марта, — мовила мама, — тяжко нездужає і не може тобі, любий синуку, відступити свого ліжка. Але Іван розложить тобі подушки з повоза так, що будеш міг спати на них, ще й дасть тобі свій плащ укрити ся. Я сама спати-му ось тут на соломі, се спальня мого покійного батька; колись тут бувало далеко краще. Лиши мене саму! — І сльози полились ще дужче з її очей.

Чи се була непривична постіль, чи збентежене серце, досить, що я не міг заснути. Місячне світло так різко продирало ся крізь повибивані шибки і здавало ся, що воно вабить мене на ясну місячну ніч. Я обертав ся на право і на ліво на своїм ліжку, прижмурював очі і знов нетерпляче відчиняв їх, — а все з моїх думок не сходила гарна мармурова статуя, яку я бачив простягнену в траві. Я не міг вияснити собі своєї неспіліости, що обхопила мене при її виді; я сердив ся на те дитяче почуте і сказав по тихо сам до себе: „Завтра, завтра поцілую тебе в те гарне мармурове личко, поцілую тебе в ті гарні кінчики уст, де губи зростають ся в такі малесенькі ямочки“. Нетерпеливість, якої я ще не знав ніколи, проходила при тім дрозю по всіх моїх сугавах, я не міг довше оперти ся дивовижному напорови, зіскочив сміливо з постелі і мовив:

— А що, поцілую тебе ще сьогодні, ти любе созданє!

Тихенько, щоб не чула мама, виправ ся я з дому; се було тим легше зробити, що на порталі була ще й справді здорова дошка з гербом, але в порталі не було дверей. Сквипно продирав ся я крізь хачі запусілого саду. І

тут не шебернув ані один звук, усе спочивало німо і поважно в тихім місячнім сяєві. Тіні дерев лежали мов прибиті на землі. В зеленій траві лежала вродлива богиня так само без руху, але здавалося, що не кам'яна смерть, а тільки тихий сон оповив її любі сугуби, і коли я наблизився до неї, я майже боявся, що найменшим шелестом можу збудити її зі сну. Я запер у собі дух, коли похилився над нею, щоб придивитися рисам її прегарного лиця; якась смертельна тривога відпихала мене від неї, але хлоп'яча заласність притягала мене знов до неї; моє серце билося, немов я отсе збираюся виконати вбійство, і нарешті я поцілував богиню з таким запалом і такою ніжністю, з такою розпущею, як ніколи потім не цілував у своїм житті. І ніколи я не міг забути того жаховито-солодкого почуття, що розлилося в моїй душі, коли благословенний холод тих мармурових губ доторкнувся до моїх уст... І бачите, Маріє, саме коли я стояв перед вами і бачив вас, як лежите в отій білій мусліновій сукні на зеленій софі, пригадав мені ваш вид ту білу, мармурову статую в зеленій траві. Коли-б ви були спали довше, то мої губи не могли-б були опертися на неї...

— Максе! Максе! — скрикнула жінчина з глибини душі. — Страшно! Чи ж не знаєте, що один поцілуй ваших уст —

— О, мовчить лишень! Я знаю, що се було-б для вас щось страшне! Лиш не дивіться на мене так благально. Я не толкую собі навпаки вашого чуття, хоч його найглибші причини укріті для мене. Я ніколи не смів притулити своїх уст до ваших губ...

Але Марія не дала йому договорити, вхопила його руку і покриваючи її найгорячішими поцілуками промовила далі з усміхом:

— Прошу, прошу, оповідайте мені ще про свої любовні пригоди! Як довго любили ви мармурову красуню, що її цілували в замковім саду своєї мамі?

— Другого дня ми відіхали, — відповів Максиміліан, — і тої мармурової красуні я вже не бачив ніколи більше. Але майже чотири роки бентежила вона моє серце. Дивна пристрасть до мармурових статуй розвила в мене від тоді в моїй душі, і ще пинішнього ранка почув я її пориваючу силу. Я ввійшов із Лявренціяні, бібліотеки Медичів, і сам не знаю як зайшов до каплиці, де тої найпишнійший рід Італії збудував собі усипальницю з дорогого каміня і спить у ній спокійно. Цілу годину провів я там задивившись на мармуровий образ жінчини, якої могутня будова тіла свідчить про сміливість Мікель Анджеля, хоча вся постать при тім облита якимись етеричними солодошами, яких у того майстра звичайно ніхто й не шукає. В тім мрамурі заляте ціле сонне царство з усіма його тихими розкошами, ніжний супокій царює в тих гарних сугубах, а в їх жилах пливе, здається, найлагідніше місячне світло... Се „Ніч“ Мікель Анджеля Буонаротті: О, як рад би я спати вічним сном у обіймах тої ночі!

— Мальовані жіночі образи, — мовив далі Максиміліан по короткій павзі, — все цікавили мене не так сильно, як статуї. Раз тільки я був закохався в малюпок. Се була чудово гарна Мадонна, яку я пізнав у одній церкві в Кольонії над Реном. Я тоді взяв за був дуже пильно ходити до церкви, а моя душа тонула в містичній католицькій. Я тоді рад був, як який еспанський рицар, день у день битися на життя і смерть за непорочне зачаття Марії, царині ангелів, найкрасної пані небес і землі! Я цікавився тоді цілою святою роди-

ною, і особливо з великою приязню скидав капелюх, коли на якій іконі мені пострічав ся святий Йосиф. Та сей стан трівав не довго, і майже без п'якої церемонії покинув я Матір Божу, коли в якійсь галерії старинностей я познайомив ся з одною грецькою Німфою, що довгий час продержала мене в неволі в своїх мармурових обіймах.

— І ви все любили з каменя висічених або мальованих жєниццї? — захихотала Марія.

— Ні, я любив і мертвих жєниццї, — відповів Максміліян, якого лице затемнив знов дуже поважний вираз. Він і не завважав, як Марія при тих словах затремтіла перелякана, і спокійно говорив далі:

— Еге, се дуже дивно, що я раз закохав ся в дівчину, яка вже сїм лїт перед тим була вмерла. Коли я пізнав малу Вірочку, вона подобала ся мені надзвичайно дуже. Три дні я займав ся сею молодою осібкою і почував найбільшу приємність при всїм, що вона чинила або говорила, при всїх виявах її принадної та чудернацької вдачі, та моє серце при тїм не почувало надто пїкних зворушень. І пару місяців потім я не був занадто сильно збентежений, коли одержав відомість, що вона наслідком первової горячки нагло вмерла. Я забув її зовсїм основно, і я певнісїнький, що довгі роки я ані одного разу не подумав про неї. Від того часу минуло цілих сїм лїт, і я пробував у Почдамі, щоб у ненарушеній самоті любити ся гарним лїтом. Ані з одним чоловіком не мав я там зносин; все моє товариство були статуї, що стоять у саду Сансуєї. Та ось одного дня трапило ся, що в моїй памяті виступили риси лиця і якийсь такий любий тон голосу та поведінка, хоч я й не міг ніяк нагадати, до якої особи належали вони. Нема нічого

докучливішого, як оттаке поринанє в старих споминах. І тому я аж якось радісно жахнув ся пригадавши собі по кількох днях раптом малу Вірочку і спостерігши, що се власне її любий, забутий образ снував ся довкола мене і так трівожив мене. Так, я втішив ся сїм відкритєм, як чоловік, що зовсїм несподівано віднайшов свого найщирішого приятеля; виблідлі колїри відживляли ся по малу, і нарешті ціла люба осібка станула знов передо мною як жива, з її усміхом, з її наскоками нїжної сердитости, з її дотепом — і краща як була за життя. Від тепер сей чарівний образ не хотїв покинути мене, заповняв усю мою душу, ходив і стояв усе біля мене, куди я повернув ся і де зупинив ся, розмовляв зо мною, сміяв ся зо мною, але невинно і без великої нїжности. А я що день більше підлягав її чарам, її образ з кождим днем набирав для мене більше дійсности. Легко викликати духів, але тяжко відправити їх потім назад у їх темне нїщо; тоді вони дивлять ся на нас так благально, а наше серце так проречисто промовляє за ними... Я не міг ніяк відірвати ся і закохав ся в малу Вірочку, що вже сїм лїт перед тим була вмерла. Отак прожив я шість місяців у Почдамі, зовсїм потонувши в тій любови. Ще стараннїше як упред я вистерігав ся всякої стичности з зовнішнім світом, і коли хтось на вулиці занадто близько проходив біля мене, то я почував вельми прикре занепокоєнє. Я почував глибокий страх перед усякими стрічачами, так як його мабуть відчувають духи-покійників, що ходять по ночі; адже говорять про них, що пострічавши живого чоловіка вони перепуджують ся так само, як перепуджуєть ся живий чоловік стрічаючи мару.

Припадково переїздив тоді через Почдам

899071

один подорожний, з яким я не міг розминути ся, бо се був мій брат. Зустрівши ся з ним і почувши його оповідання про біжучі події, я немов прокинувся з глибокого сну і жахнувшись ся почув нараз, у якій страшній самоті я жив такий довгий час. У тім стані я не завважав навіть зміни пори року і з зачудуванням глядів тепер на дерева, з яких давно облетіло листя і які вкривав осінній иней. Швидко я покинув Почдам і малу Вірочку, і в іншому місті, де на мене ждали важні діла, дуже швидко втопили мене вельми скрутні обставини та відносини назад у жорстоку дійсність.

— Милій Боже, — додав Максиміліян, простягнувши верхню губу в болючу усмішку — милій Боже! Живі жінки, з якими я тоді був змушений вийти в стічність, як же вони мучили мене, ніжно мучили своїми примхами, задростями та ненастанними турбаціями. На скільки то баях мусів я витанцьовувати їх, у скільки то сплетень мусів я бути замішаний! Яка невтомна пустота, яке замилування до брехні, яка зрадливність обсіпана поцілунками, які отруйні цвіти! Ті дами зуміли зогидити мені всі радощі і всю любов, і я на якийсь час зробив ся ворогом усього жіноцтва, проклинав увесь жіночий рід. Зо мною повторила ся майже історія того французького офіцера, що в часі російського походу з тяжкою бідою виправував ся з ледоватої купелі в річці Березині, що потім з обридженням відпихав від себе навіть найсолодші й найприємніші роди мороженого у Тортоні¹⁾. Егеж, спомини про Березину любови, яку я перебував у ту пору, збридив мені на якийсь час навіть найчудовіших дам, ангельських жінок, дівчат солодших від ванільового шербету.

¹⁾ Славна паризька цукорня.

— Прошу вас, — скрикнула Марія, — не лайте жінок! Усе те — перемолочені фрази муштин. А кінець кінців, щоб бути щасливими, все таки потребуєте жінок.

— О, — зітхнув Максиміліян, — се дійсно правда. Але жінки мають лиш один спосіб, як можуть зробити нас щасливими, та за те трицять тисяч способів, як можуть зробити нас нещасливими.

— Дорогий друже, — відповіла Марія, закусуючи уста від легенького усміху, — говорю про суголос двох однако настроєних душ. Чи ви ніколи не зазнали такого щастя?... Але бач, незвичайний румянець пробігає по вашій лиці... Говоріть... Максиме!

— Се правда, Маріє, чую майже хлюпає заклопотане, коли маю вам признати ся про ту щасливу любов, яка колись дала мені безмежне щастє! Ся памятка ще не покинула мене, і під її холодну тіль не раз іще втікає моя душа, коли пекуча курява та денна спека життя робить ся нестерпною. Та я не в силі дати вам образ тої моєї любови. У неї була така етерична вдача, що могла виявити ся мені лише в сні. Думаю, Маріє, що ви не маєте банального пересуду проти снів: та нічні явища, їй Богу, так само реальні, як і ті грубіші твори дня, яких можемо доторкати ся руками, і о які так часто забруднюємо собі руки. Так, у сні я бачив ту розкішну істоту, що найбільше на сьому світі ущасливила мене. Про її зверхній вигляд мало вмію сказати. Я не в силі передати зовсім докладно форми її рисів лица. Се було лице, якого я не бачив ніколи перед тим і не видів ніколи потім у житю. Стільки лише пригадую собі, що воно не було біле ані рожеве, але зовсім однорodne, легенько зарум'янене, блідо-жовте і прозирчає мо

кришталь. Поваб сього лица лежав не в строгих пропорціях красоти і не в інтересній рухливості; характерна для нього була власне чарівлива, захватна, майже аж страшна правдивість. Се було лице повне свідомої любови і граціозної доброти, більше душа, ніж лице, і тому я ніколи не міг впловні уявити собі його зверхніх форм. Очи лагідні як цвіти. Губи троха бліді, але принадно склеплені. На ній був шовковий пенюар коліру блаватів, але се й була вся її одежа; шия і ноги були голі, і крізь мягку, тоненьку одежу просвічували іноді мов крадькома стрункі та ніжні сугави. Слова, якими ми розмовляли з собою, також вилетіли мені з пам'яті; се лише знаю, що ми заручилися одно з одним і пестилися з собою весело і щасливо, отверто і широко, як наречений з нареченою, ба навіть мов брат із сестрою. А іноді ми й не говорили зовсім нічого, тільки гляділи одно на одно, око в око, і в тім блаженнім огляданю проводили ми цілі вічності... Від чого я прокинувся, сього також не можу сказати, але ще довго потім я розкошував ся посмаком того любовного щастя. Довго був я мов проповідник нечуваною розкішю, смажна глибина мого серця була немов паповнена блаженством, невідома мені радість розливалась ся, бачилось, по всіх моїх чуттях, і я був веселий і погідний, хоч у своїх снах ніколи вже не бачив своєї милої. Але чи ж не розкошував ся я її видом цілі віки вічності? Та й вона знала мене дуже добре і розуміла, що я не люблю повторень.

— Йй Богу, — мовила Марія, — ви на правду чоловік щасливий на руку. Але скажіть мені, панна Лівренція — чи се була мармурова статуя, чи малюнок? чи покійниця, чи може сон?

— Може всього того по троха, — відповів Максиміліан дуже поважно.

— Так я й думала, дорогий друже, що та коханка мусіла бути дуже сумнівного тіла. І коли ж розповісте мені історію вашого кохання з нею?

— Завтра. Се довга історія, а сьогодні я втомлений. Був власне на опері і маю занадто багато музики в вухах.

— Ви тепер часто ходите на оперу, і мені здається, Максиме, що ходите туди більш аби глядіти, ніж аби слухати.

— Ви не помилуйтеся, Маріє, я справді ходжу на оперу, щоб придивитися лицям гарних Італіянок. Певно, вони й поза театром досить гарні, а історик міг би з ідеальності їх рисів дуже легко доказати вплив плястичних шук на тілесну форму італійського народу. Тут природа відібрала у артистів капітал, який позичила їм колись, і ади! він приніс пречудові проценти. Природа, що колись достарчала артистам моделів, копіює тепер свою чергою архитвори, що повстали з них. Замилуване до краси проняло весь народ, і як колись тіло впливало на духа, так тепер дух впливає на тіло. І не безплідна та набожність перед їх гарними Мадоннами, принадними вівтарями, що вбивають ся в душу нареченого, коли рівночасно наречена носить у палкім серці якогось гарного святого. Через таке свояцтво з добору повстав тут тип людини ще красивіший як люба країна, на якій він процвітає, і як соняшне небо, що обливає його своїми блисками, мов золота рама. Мужчини ніколи не цікавлять мене дуже, з впевном хіба малюваних або мармурових; лишаю вам, Маріє, весь можливий ентузіазм для тих гарних, гнучких Італіянок, у яких такі дикі, чорні бакенбарди

і смілі; благородні носи, і такі лагідні та розумні очі. Говорять, що Ломбарди, се найкрасщі мужчини. Я ніколи не досліджував сього, та про Ломбардок думав серіозно і переконав ся, що вони справді такі гарні, як слава трубить про них. Уже навіть у середніх віках вони мусіли бути досить гарні. Аджеж кажуть про Франсуа I, що чутка про красу Медіолянок була таємним побудом, що склонив його до італійського походу; рицарський король певно був цікавий, чи його духовні кузиночки, рідні його хресного батька, справді такі вродливі, як величала слава. Бідний рицар! Під Павією мусів він тяжко заплатити за ту цікавість¹⁾.

— Але якіж гарні ті Італійки, коли музика освітить їх лица! Говорю: освітить, бо вплив музики на лица гарних жінок, які бачу в опері, точнісінько такий, як ефекти світла й тіни, що дивують нас, коли оглядаємо статуї в ночі при світлі смолоскипів. Ті мармурові творці виявляють нам тоді з поражаючою правдою залятого в них духа і свої страшні, німі тайники. Так самісінько відслонюєть ся усе життя гарних Італіянок, коли бачимо їх у опері; переливні мелодії будять тут у їх душах цілі ряди почувань, споминів, бажань та сердитостий, що моментально виявляють ся в рухах їх рсців, румянцях, блідостях, а особливо в їх очах. Хто вмів читати, може тоді вичитувати в їх личках багато любого та цікавого—історії такі забавні, як Боккачіві повелі, такі ніжні, як Петрарчині сонети, примхи такі дивовижні, як Аріостові оттаверіме, а инколи страшні зради та величні злоби, такі поетичні,

¹⁾ Д. 24 лютого 1525 р. французький король Франсуа I був побитий під Павією і взятий до неволі.

як пекло великого Данта. Оттут то й варто праці розглядати ся по льожах. Як би тільки мушени за той час не виявляли свого захвату таким страшенним галасом! Сей скажений галас у італійським театрі робить на мене нераз прикре вражінє. Але музика, се душа тих людей, їх життя, їх національна справа. В инших краях бувають певно музики, що дорівнюють найбільшим італійським знаменитостям, але там нема музикального народа. Тут у Італії музику репрезентують не осібники, але вона виявляєть ся в цілій людности, музика стоїть людом. У нас на півночі зовсім інакше; тут музика стоїть лиш чоловіком і називаєть ся Моцарт, Маєрбер; тай надто ще коли розберемо докладно найкраще з того всього, що дають нам ті північні музики, то знайдемо там італійське сонце і запах помаранч, і далеко більше як до Німеччини вони належать до Італії, вітчизни музики. Так, Італія все буде вітчиною музики, хоч її великі маєстри вчасно лягають у могилу або німіють, хоч Белліні вмирає, а Россіні мовчить¹⁾.

— Справді, — завважила Марія, — Россіні мовчить дуже завзято. Коли не помиляюсь, мовчить уже повних десять літ.

— Се може такий його дотеп, — відповів Максиміліян. — Хотів доказати, що прозвище „лебедь із Пезаро“,²⁾ яким його величали, для нього зовсім невідповідне. Лебеді співають при кінці життя, а Россіні замовк у половині життя. І думаю, що добре зробив, і власне сим пока-

¹⁾ Белліні вмер 23 вересня 1835 р. в Пезаро біля Пармжа. Россіні видав свою остатню оперу „Вільгельм Тель“ в 1829 р. і від тоді аж до смерті (1868) не компонував уже нічого крім кількох дрібних творів.

²⁾ Россіні вродив ся 1792 р. в Пезаро, недалеко Риму.

зав, що він ґеній. Артист, у якого є лише талант, до кінця життя не тратить охоти виявляти той талант; амбіція все гонить його наперед; він чує, що раз у раз удосконалюється і його пре щось поступати що раз висше й висше. Але ґеній осягнув уже свій найвисший ступінь, він задоволений, гордує світом і дрібною амбіцією і йде до дому, до Стратфорда над Авопом, як Уїлліям Шекспір, або шпаціює сміючись та точачи баляси по Італійським бульварі в Парижі, як Россіні. Коли у ґенія надто не кепська тілесна конституція, то він проживе таким робом іще спорний шмат часу, викінчивши свої архитвори, або, як то звичайно кажуть, сповнивши свою місію. Се забобон, коли дехто каже, що ґеній мусить умирати вчасно; здається, визначено від трицятого до трицять четвертого року як вік небезпечний для ґеніїв. Як часто драгував я сиром бідного Белліні, жартом пророкуючи йому, що яко ґеній мусить швидко вмерти, доживши отсе небезпечного віку. Дивна річ! Не вважаючи на жартливий тон він дуже лякався тих пророковань, називав мене своїм джеттаторе¹⁾, і все робив відомий знак для охорони від уроків. Він так хотів жити і почував майже пристрасну відразу від смерті, не хотів навіть слухати про вмирання, бояв ся його як дитина, що боїть ся спати в потемках. Він був як добра дитина, іноді трохи нечемна, але в таких разях досить було погрозити йому близькою смертю, і він зараз починав пхикати і просити ся, і двома піднятими в гору пальцями робив знак против уроків... Бідний Белліні!

— То ви знали його особисто? Був гарний?

¹⁾ По італійськи jettatore — чоловік з поганими очима, що своїм зором наводить лихо на людей.

— Не поганий. Бачите, і ми мужчини не можемо відповідати простим потвердженням, коли про когось із нашого пола завдають нам таке питане. Се була довговяза, струнка постать, що порушувала ся вертко, сказати б навіть, кокетно; все заціплений на всі гузики; правильне лице, подовгасте, блідорожеве; ясножовте золотисте волосся, уфризоване в тоненькі льочки; високе, дуже високе благородне чоло; простий ніс; водаві сині очі; гарно скроєні уста, кругле підборіддя. Було в його рисах щось хитке, безхарактерне, щось мов молоко, і в тім молочнім лічку булькотів іноді кислосолодкий вираз болю. Сей вираз болю заступав у лиці Белліні брак дотепу; але то був біль не глибокий; він непоетично блискотів у його очах, безпристрасно дрожав довкола уст того чоловіка. Сей плоский, млявий біль хотів маестро, здавало ся, виявити наглядно в цілій своїй появі. Його волосся було уфризоване так ентузіастично-тужливо, одежа лежала так безсильно на його тілі, він держав свою тростинкову паличку так іділічно в руці, що все нагадував мені тих молодих пастушків, яких видаємо в старих пастирських драмах, де вони дроботять та примпеляють ся зі своїми паличками обвиненими в стяжці та в своїх яснобарвистих курточках. І його хід був такий панянський, такий елеґійний, такий етеричний. Увесь він виглядав як зітхане в лякерках. Жінкам він дуже подобав ся, та сумніваю ся, чи хоч у одної збудив до себе сильну пристрась. Для мене мала його поява все щось кумедно-нестравне, а причина сього лежала мабуть поперед усього в його французькій мові. Хоча Белліні вже кілька літ прожив у Франції, то все ще говорив по французьки так погано, як ледве може говорити у самій Ан-

глії. Властиво не слід його вимову означати словом „погана“; „погана“, се ще тут западто добре. Треба б сказати „страховинна“, „кровосумішна“, „світопреставительна“. Егеж, коли чоловік був із ним у товаристві і він починав як кат калічити ті нещасні французькі слова і з незрушним супокоем випаковувати всякі благоглуності, то думалось іноді, що ось-ось мусить ударити перун і завалити весь світ. В цілій кімнаті тоді залягала мертвецька тиша; смертельна тривога малювала ся по всіх обличчях, на одних крейдою, на других цинобром; пані не знали, чи вмішати їм, чи втікати; мужчини поглядали з жахом на свої сподні, щоб переконати ся, чи дійсно вони не пережабули надягти їх; а найлячливіше було те, що сеї перестрах рівночасно збуджував порив до конвульсійного сміху, який ледви можна було стримати закусуючи губи. Оттим то буваючи в товаристві з Беллінім почував я в його близу завсіді якийсь жах, що силою якоїсь дивовижної принади рівночасно відпихав і притягав. Іноді його мимовільні калямбури були лише смішні і в своїй кумедній песмачности нагадували замок його земляка князя Паллягоїї, який Гете в своїй „Подорожжі до Італії“ описав як музей чудернацьких диговин та безглуздо посточуваних до купи виробів. А що Белліні при таких нагодах був усе певний, що сказав щось зовсім невинне і поважне, то його лице творило найскаженіший контраст з його словами. Тоді на його лиці найрізкіше виступало те, що могло мені не подобати ся в ньому. А те, що мені не подобало ся, не можна було власне назвати хобою, і мабуть дамам воно зовсім не було не до вподоби. Лице Белліні, як і загалом уся його поява, визначало ся тою фізичною, свіжістю, тою цвітучістю тіла,

тою рожевою краскою, що робила на мене неприємне вражінє, на мене, що люблю власне все назначене пятном смерти, мармурове. Аж пізнійше, коли я вже довше був знайомий з Беллінім, почув я троха прихильности до нього. Вона вродила ся власне тоді, коли я пізнав, що його характер наскрізь благородний і добрий. Його душа певно лишила ся чиста і недоступна ніяким поганим дотикам. Не хибувало йому й тої невинної добродушности, дитячої вдачі, якої ніколи не хибує геніяльним людям, хоч вони й не кождому показують її.

— А, так, пригадую собі, — мовив далі Максиміліян сідаючи на крісло, о якого поруче був доси опертий стоячи, — пригадую собі одну хвилю, коли Белліні видав ся був мені таким милим, що я глядів на нього залюбки і постановив собі пізнати його ближше. На жаль була се остатня хвиля, в яку я бачив його в житю. Се було одного вечера, коли ми в домі одної великої дами, що мала найменшу ніяжку на весь Париж, власне повечеряли і зробили ся дуже веселі, а від фортепяна лили ся найсолодші мелодії... І доси бачу його, добрягу Белліні, як він, утомлений масою шалених беллінізмів, яких власне наговорив, нарешті сів на крісло. Те крісло було дуже низьке, майже як підніжок, так що Белліні сівши опинив ся майже біля ніг одної гарної дами, що напротив нього лежала простягнена на софі і з солодким злорадством дивила ся з гори на Белліні, поки сеї надсажував ся забавляючи її якимись французькими фразами і раз по разу попадаючи в конечність коментувати свої вислови сіцілійським жаргоном, щоб доказати, що він не сказав жадну дурницю, тільки навпаки дуже делікатний комплімент. Здасть ся, що гарна дама не дуже

пильно слухала Беллінієвого балаканя; вона відбрала йому з рук його тростівочку, якою він пару разів силкував ся підпомагати свою слабку риторику, і взяла ся преспокійно руйнувати оздобні льочки на обох висках молодого маестро. Мабуть до сеї зухвалої псоти відносив ся той усміх, що надавав її лицу вираз, якого я ще ніколи не бачив на живім людськім лиці. Се лице ніколи не щезне з моєї пам'яті! Се було одно з тих лиць, що, бачить ся, належать більше до мрійного царства поезії, як до жорстокої дійсности життя; контури, що пригадували малюнки Да Вінчі, той благородний овал з наївними ямочками на щоках і сантіментально заостреним підборіддям льомбардської школи. Кольорит був римський, лагідний, м'який перловий полиск, аристократична блідість та ніжність. Одним словом, лице, яке знаходимо хіба де на староіталійських портретах, що представляють мабуть одну з тих дам, у яких були закохані італійські артисти XVI в., творячи свої архитвори, про які думали тогочасні поети, вводячи свої безсмертні співи, і до яких падали баянаєм німецькі та французькі воеводи, коли опоясували ся мечами і з дикою енергією вихром летіли через Альпи... Так, оттаке було те лице, на яким грав усміх найсолодшого злорадства і найделікатнішої пустотливости, поки сама вона, гарна дама, кінчиком тростинової лїсочки руйнувала золотисті зводі льоків добряги Белліні. В тій хвилі видав ся мені Белліні мов під дотиком чародійної лїски, мов перемінений на зовсім приязну появу, і я раптом почув, що він близький мійому серцю. Його лице засяло відблиском того усміху, — се була може найбільше цвітуча хвилина в його життю... Ніколи не забуду його... Чотир-

нацять днів по тім прочитав я в газетах, що Італія стратила одного зі своїх найславніших синів!

— Дивне діло! Рівночасно оголосили газети також про смерть Паганіні, Про його смерть я не сумнівав ся ані на хвилину, бо старий, мов землею припаллий Паганіні, все виглядав як близький смерті; але смерть молодого, рожевого Белліні видала ся мені неможливою до увірення. А про те вість про смерть Паганіні була лише газетярською качкою; він живе й доси здоров у Генуї,¹⁾ а Белліні спочиває в могилі в Парижі.

— А ви любите Паганіні? — запитала Марія.

— Сей муж — відповів Максиміліян, — се оздоба своєї вітчизни і заслуговує певно на найпочеснішу згадку, коли йде мова про музикальні знаменитости Італії.

— Я не бачила його ніколи, — завважила Марія, — але коли вірити чуткам, то його зверхній вигляд не зовсім задовольняє почуте краси. Я бачила його портрети...

— Вони всі не подібні, — перебив Максиміліян її мову, — вони прикрашують або опоганюють його, але ніколи не передають вірно його характеру. На мою думку лиші одному однісінькому маляреві пощастило схопити на папір правдиву фізіономію Паганіні; се глухий маляр Лізер,²⁾ який у своїм глибокоумнім божевілля кількома рисами оловця так добре трафив голову Паганіні, що від правдивости того рисунка відразу робить ся смішно й лячно. „Чорт водив мою руку“, — мовив

¹⁾ Славний музик Паганіні вмер на сухоті гор-
танки д. 27 мая 1840 р. у Ніцці

²⁾ Іван Петро Лізер (Lyser), з яким Гаїне заприятелював ся в Гамбурзі.

мені глухий маляр, таємничо хихочучись і добродушно-іронічно похитуючи головою, як звичайно робив при своїх геніяльних жартах. Той маляр усе був дивачина; не вважаючи на глухоту він ентузіастично любив музику, і кажуть, що ухитряв ся, сидючи досить близько оркестру, вичитувати музику з листів у музикантів, а по рухах їх пальців пізнавати більш або менше вдатне їх виконання; надто він писав критики на нові опери в однім поважнім гамбурзьким часописі. І що властиво тут дивне? В видатній сінатурі гри мін глухий маляр бачити тони. Аджеж бувають люди, у яких самі ноти є тільки сінтури, за якими вони чують тони і постаті.

— І ви такий чоловік! — скрикнула Марія. — Дуже жалкую, що не маю вже маленького Лізерового рисуночка, може б він дав вам поняття про зверхній вигляд Паганіні. Тільки різними, чорними, побіжними рисами можна було схопити ті байкові риси, що бачилось, більше належали до сірчаного царства тінній, як до соняшного живого світа.

— Ін Богу, — чорт водив мою рукою! — закликав ся мені глухий маляр, коли ми в Гамбурзі стояли перед павільоном у той день, коли Паганіні мав там давати свій перший концерт. — Егеж, друже мій, се правда, що говорить весь світ, що він записав себе чортові, душу й тіло, щоб стати найліпшим скрипачем і грою заробляти мільйони, а поперед усього щоб увільнити себе з проклятої галері, на якій пропадав уже кілька літ. Бо, бачите, друже, коли він у місті Люкці був капельмайстром, то закохав ся в якійсь театральній царівні, попав у заздрість на якогось аббата, а може вона й посадила йому роги, заколов добрим італійським звичаєм свою не-

вірпу любочку, попав на галеру в Генуї, і на решті записав ся чортові, щоб дістати ся на свободу, щоб стати найліпшим скрипачем і щоб мін з кожного з нас сього вечера здерти кроваві два талари... Але гляньте лише! Всяке дихання да хвалить Господа! Гляньте, онде в алеї йде він сам зі своїм двозначним учеником!

І справді, се був сам Паганіні, що зараз потім показав ся моїм очам. На ньому було темносіре пальто, що досягало йому аж до пят і сим падало його поставі вид незвичайної висоти. Довге, чорне волосся спадало поплутаними пасмами на його плечі і творило немов темну раму довкола блідого як у трупа лица, на яким жура, генії і пекло вирили свої незатерті сліди. Обік нього підтанцьовував пизенький, заживний чоловічок, гарно одягнений і прозаїчний; рожеве та поморщене личко, ясно-синий сурдутик зі ставевими гузиками, — він з незносно-приємним видом впитав ся з усіми, та іноді з затурбованем і жахом поглядав на понуру постать, що поважно і задумано ступала біля нього. Думав би, ось бачиш малюнок Рецша, де Фавст із Вагнером проходять ся перед міською брамою. А глухий маляр коментував мені своїми безумними концептами обі постаті, і особливо звернув мою увагу на розмірені, широкі кроки Паганіні.

— Чи не виглядає се так, як колиб він іще й доси мав залізну скрипку між ногами? — мовив маляр. — Отак привик неборак до такого ходу, таї ніяк не відвикне. А гляньте ще, як згірдливо іронічно він іноді зиркає з гори на свого товарища, коли сей надокучає йому своїми прозаїчними питаннями. А про те не може розстати ся з ним, кровавий контракт вяже його з тим слугою, бо се не хто инший,

як сам Сатана. Нетямучий народ, що правда, думає, що се автор комедій та анекдот Гарріс із Ганноверу, якого Паґаніні взяв із собою в дорогу, щоб підчас його концертів вів його грешеві діла. Народ не знає, що чорт випозичив лише у пана Георга Гарріса його постать, і що бідна душа того бідного чоловіка сидить тимчасом разом із иншим дрантем замкнена в скрині в Ганновері доти, доки чорт не віддасть їй знову її тілесної коперти і не захоче супроводити свого майстра Паґаніні в достойнішим виді, от приміром у виді чорного пудля, по світі.

Та коли Паґаніні вже тут у ясне полудне, ходячи під зеленими деревами по гамбурській алеї, видав ся мені досить казковим і дивоглядним, то як же мусіла вечером підчас концерту збентежити мене його страховинно-чудернацька поява! Гамбурський театр був видовищем сего концерту, а замишувана в штуці публіка зібрала ся вже вчасно і в такім числі, що я ледви здужав іще вибороти собі малесеньке місце біля оркестри. Хоча був день похтовий, то про те в чільних льожах я побачив увесь освічений торговельний світ, цілий Олімп банкірів і инших мільонерів, богів кави і цукру, біля своїх грубих шлюбних богинь, Юнон із Вандраму та Афродіт із Дреквалю.¹⁾ А в цілій залі стояла релігійна тиша. Всіх очі були звернені на сцену. Кожде вухо оstriло ся на слухане. Мій сусід, старий гандляр кожухами, повитягав зі своїх вух клапті брудної вати, щоб ліпше ловити ті коштовні тони, що коштували його два талари вступного. Нарешті появилася на сцені темна постать, що, бачилось, вийшла просто з пекла.

¹⁾ Вандрам і Дрекваль — гамбурські вулиці.

Се був Паґаніні в своїй чорній галі. Чорний фрак і чорна камізоля страшливого крою, приписаного може некольною етикеткою при дворі Прозерпіни. Чорні штани теліпали ся трівожно на тонких ногах. Довгі руки видавали ся ще довгими, коли він у одній руці держав скрипку, а в другій смик, спущені додолу, так що майже досягав ними до помоста, коли почав віддавати публіці нечувані поклони. В ломаних закривленнях його тіла було щось страшне, деревляне і при тім щось глуно-звіряче, так що при тих поклонах мусіла чоловіка поривати дивна охота до сміху; але його лице, що при яркім освітленю оркестри видавало ся ще блідішим від трупячого, мало тоді благальний, так ідіотично покірний вигляд, що дрозжуче співчуте перемагало в нас охоту до сміху. Чи він навчив ся тих компліментів від якого автомата, чи від пса? Чи сей благальний погляд, се погляд чоловіка смертельно хорого, чи може за ним криється насміх хитрого скупаря? Чи се живий, але близький сконання атлет, що має на арені згнипути, як умираючий борець, і веселити своїми передсмертними корчами? Чи се може покійник, що виліз із гробу, упір зі скрипкою, що виснає нам коли не кров із серця, то в усякім разі гроші з кишені?

Такі питання миготіли в моїй голові, поки Паґаніні раз по разу кланяв ся публіці; та всі такі думки мусіли раптом замовкнути, коли дивний майстер притулив свою скрипку до бороди і почав грати. Що до мене, то знаєте, пані, мій музикальний „другий змисл“, мою натуру, що при кождім топі, який чую, бачу також відповідну тонічну фігуру. Віден пішло, що Паґаніні за кождим потягом свого смика приводив мені перед очі також видимі постаті

та ситуації, що гучним образним письмом оповідав мені різні яркі історії, що немов розточував передо мною барвистий танець тіпний, у яким усе він сам зі своєю скрипкою був головною дієвою особою.

Вже при першій потязі його смика змінилися куліси довкола нього. Він стояв зі своїм нотним пультом нараз у веселій кімнаті, удержаній у веселенькій неладі, з вирізуваними меблями в стилі пані Помпадур: скрізь невеликі зеркала, золочені аморети, китайська порцеляна і в миленькій хаосі стаянки, гірлянди цвітів, білі рукавички, подерті блюзки, фальшиві перли, діядеми з золоченої бляхи і иньше богинине фурфанте, яке звичайно знаходимо в робітні театральної примадонни. І зверхній вигляд Паганіні також відмінився і то дуже на його користь: на ньому були короткі штани з лілієвого атласу, сріблом вишивана біла камізоля, сурдут з ясногоного адаманку з золотоплетеними гузиками, а волосся старанно уфрізоване обрмовувало його лице, що цвило молодістю, було зовсім рожеве і ясніло розкішною ніжністю, коли зверталося до гарненької дамочки, що стояла біля нього при нотному столику, а він грав на скрипці.

І справді при його боці я побачив гарне, молоде сотворінє, по старомодному вбранє: білий атлас напосторбучений понизше стану, талія тим принадніша, тонесенька, напудроване волосся фрізоване високо, гарне, кругле личко тим свободніше, блискуче, з іскристими очима, з нарумяненими щоками, з мушками і з безсоромно розкішним носиком. У руці мала білий звиток паперу, і судячи по рухах її уст та по кокетливим похитуванню верхньої частини її тіла здавалося, що співала; але я не чув ані одного її трілера, і лише з тонів скрипки, якою

молодий Паганіні акомпаніював любій жіночій, догадувався я, що вона співала і що він сам почував у душі підчас її співу. О, се були мелодії, як соловій шебече в вечірній сутні, коли запах рожі надихає тугою його чутливе, весняне серце. О, се було переливне, розкішно таюче блаженство. Се були тони, що цілувалися, потім сердилися і втікали один від одного: нарешті знов обіймалися і єдналися і замирили в п'яному поєднанні. Так, ті тони були мов метелики, коли один одного дразнить, омиває, ховається за квіткою, потім другий наганяє його, а потім оба легкодушні, щасливі підіймаються в гору в золотім соняшнім світлі. Але павук, павук може іноді зробити трагічний кінець таким метеликам. Чи прочувало се молоде серце? Тужливо зітхає ось один тон, мов прочуте повзучого горя, просмикається крізь найрадісніші мелодії, що промінєм розсіпаються із скрипки Паганіні. Його очі заходять росю... З обожаєм він падає на коліна перед своєю милою... Але ах, схилившись, щоб поцілувати її ніжки, він бачить під ліжком малого аббатика! Не знаю, чого йому було треба від того бідолахи, але Генуезець поблід як смерть, хапає аббатика скаженими руками, надає йому чимало позаушників, а також поважне число копняків, врешті викидає його за двері, а потім видобуває довгий штилет із кишені і ветромлює його молодій красуні в саме серце...

Та в тій хвили почулося з усіх боків: браво! браво! Одушевлені гамбурські панове й пані найгучнішими оплесками обспинали великого артиста, що власне скінчив перший розділ свого концерту, і кланявся ще з більшим ломанєм та викривлюванєм, як уперед. На його лиці, здавалося мені, скавучала ще

благальніша покірливість, як уперед. В його очах визирала смертельна тривога, як у очах злочинця засудженого на смерть.

— Божественно! — скрикнув мій сусід, торговець кожухами, драпаючи себе по за вухам. — Ся штука сама вже варта була двох таларів.

Коли Паганіні почав грати на ново, у мене заморочило ся перед очима. Тони не перемінювали ся на ясні форми та коліри; навпаки, постать майстра поволокла ся темними тінями, а із їх пітьми скомліла найрізкішими жалібними тонами його музика. Лиш деколи, коли маленька лямпка завішена над ним кидала на нього своє скупе світло, бачив я його виблідле лице, на яким одначе все ще не згасла молодість. Його одежа була чудна, розколена на дві барви, одна жовта, а друга червона. На ногах у нього волокли ся важкі кайдани. За ним мелькало якесь лице, якого фізіономія вказувала на збиточну цапину вдачу, а довгі волохаті руки, що, бачилось, належали до неї, час від часу мов з підмогою доторкали ся до скрипки, на якій грав Паганіні. Іноді вони водили його рукою, що держала смик, і тоді якесь не то похвальне мекекане, не то регіт домішував ся до тонів, що впливали ся зі скрипки чим раз болючішій та кровавішій. Се були тони як спів унавших ангелів, що згрішили з дочками земними, і випхнені з царства блаженних, з лицями горючими соромом летіли в безодню. Се були тони, в яких бездонній глибині не меркотіла ані потіха, ані надія. Коли святі в небі чують такі тони, замирає похвала Богу на їх блідніючих устах, і плачучи вони закривають свої непорочні голови. Іноді, коли серед мелодійних мук тої гри проскакувало неминуче цапине мекекане

та реготанє, бачив я в глибині сцени багато маленьких янічок, що злобно-радісно похитували обридливими головами, і складаючи навхрест пальці в збиточній утішности скребтали моркву. Із скрипки виривали ся тоді голоси розпукки і страшні зітхання та хлипаня, яких ніхто ще не чув на землі, і яких може ніхто й не буде вже більше чути на землі, хіба на Йосафатовій долині, коли заграють кольосальні труби страшного суду, а голі трупи повилазять із могил і ждати-муть свого засуду. Але перемучений скрипач потягнув раптом смиком так безумно-розпучливо, що його кайдани з брязкотом розскочили ся, і його несамопитий помічник разом із осоружними почварами пощезали.

В тій хвилі сказав мій сусід, торговець кожухами:

— Шкода, шкода, у нього струна луснула. Всьому винні ті ненастанні pizzicato!

Чи справді струна луснула на скрипці? Не знаю. Я завважав лише переображенє тонів, а Паганіні і його окруженє видали ся мені нараз переміненими. Його я ледви міг пізнати в бурій чернечій кпрєї, що більше ховала, ніж одягала його. Здичіле лице було заслонене капuzzою, бедра оперезані шнуром, ноги босі — самітна, завзята постать, — оттак стояв Паганіні на скальнім виступі над морем і грав на скрипці. Була, здавало ся мені, пора сумерку, вечірня заграва обливала безмежні морські хвилі, що набирали ся червоноїшою та червоноїшою краски, шуміли все величнійше та величнійше в таємничій гармонії з тонами скрипки. Та чим червонійше розгарало ся море, тим більше блідло та сіріло небо, а коли нарешті бурхливі води виглядали як різко-кармазинова кров, то небо в горі стало зовсім

бліде як мара, біле як труп, а на ньому виступали величезні, грізні зорі... а ті зорі були чорні, чорні як блискучий кам'яний вугіль. Але голоси скрипки ставали що раз бурхливіші та сміліші, в очах страшного музиканта блискотіла така насмішлива охота до руйнування, а його тонкі губи ворушилися так жаховито швидко, що виглядало, немов то він бубонить стародавні злочинні заклинання, якими викликувано бурю і розпутувано тих злих духів, що лежать сховані в морських безоднях. Іноді, коли він простягаючи довгу, худу руку зі смиком із широкого рукава чернечої киреї розмахував смиком у повітрі, то аж тоді виглядав як правдивий чародій, що своєю чарівною паличкою дає накази вітрам і водам, і тоді підіймав ся скажений рев у морських глибинах, і переполошені кроваві хвилі підскакували тоді так сильно в гору, що майже оббризкували біде небесне склепіння і чорні зорі своєю червоною піною. І рев та вереск та гуркіт стояв такий, немов увесь світ хотів розпасти ся в руїни, а чернець чим раз завзятійше грав на скрипці. Силою своєї безумілої волі хотів він розломати сім печатин, якими Соломон запечатав зелені горшки, куди позапивав побіджених демонів. Ті горшки мудрий король повкидав у море, і мені здавало ся, що власне чую голоси замкнених у них духів, коли скрипка Паганіні гарчала у своїх найлютіших басових нотах. Та нарешті видало ся мені, що чую немов радісні окрики увільнених, і з червоних, кровавих хвиль ось-ось виривають голови розкованих демонів: почвари печувано обридливі, крокодилі з крилами лиликів, гадюки з оленячими рогами, малпи з лінійковими муніями замість шапок, тюлені з патріархальними довгими бородами, жіночі лиця з ципць-

ками на місці щок, зелені верблюдячі голови, мішанці невідомого складу, всі глипають холодно-розумними очима, і довгими лапастими плавцями хапають затопленого в своїй грі ченця. А у нього в шаленім запалі заклинання капуза зсунула ся з лоба, а патлате волосся розвіяло ся на вітрі і оплітало ся довкола його голови мов чорні гадюки.

Ся поява так остовпила і оглушила мене, що щоб не збожеволіти, я заткав собі вуха і зажмурив очі. І зараз привиди щезли, і коли я зирнув знов, побачив я бідного Генуезця в його звичайній поставі, як кланяв ся що сили, поки публіка плескала мов несамовита.

— Так отсе була та славна гра на струнці G., — завважив мій сусід. — Я сам граю на скрипці і знаю, що то значить отак панувати над тим інструментом...

На щастє павза не була довга, а тоб мій музикальний кожущик певно завів був довгу балачку про штуку. Паганіні знов спокійно притулив свою скрипку до бороди, і з першим потягом його смика почало ся знов чудове переображення тонів. Та тепер уже не були вони такі різко-барвисті та тілесно-виразні. Сї тони розливали ся спокійно, мавстатично хвилюючи, підіймаючи, мов тони органів у великій катедральній церкві; і все довкола розширювало ся чим раз далі і висше аж до таких колюсальних розмірів, що вже не тілесне око, але хіба око духа могло обняти їх. У середині того простору уносила ся блискуча куля, а на ній стояв велетень, гордий, випростуваний — і грав на скрипці. Ся куля—чи се було сонце? Не знаю. Але в рисах велетня пізнав я Паганіні, лиш ідеально гарного, облитого небесним сяввом, усміхненого добротою і примиренем. Його тіло пинало ся розкішною муж-

ньою силою, ясно-синій одяг обіймав ублагороднені сугуби. Стояв отак сильно і непохитно, величній образ божества, поводячи смиком по струнах, і здавалося, що все сотворіне послухне його тонам. Він був чоловік — планета, довкола якого крутився весь світ, відзвонюючи мірно-врочисто блаженні ритми. Ті великі світила, що так спокійно ясніючи плавали довкола нього — чи се були небесні зорі, а се дзвінка гармонія, що повставала з їх рухів, чи се була музика сфер, про яку так багато незглубимого наговорили поети та пророки? Іноді, коли я напружаючи всю свою силу, визирав далеко-далеко в замрачену далечінь, то здавалося мені, що бачу білі, розвіяні шати, якими обвинені кольосальні мандрівники йшли з білими палицями в руках. І диво! Золоті головки тих палиць, се були власне ті великі світила, які я вважав зіздами. Ті мандрівники сунули ся широчезним кругом довкола великого скрипача, відтонів його скрипки розблискували ся чимраз яснійше золоті головки їх палиць, а хорали, що лили ся із їх уст і які я міг уважати за мелодію сфер, се була властиво лише невмвкająca луна тонів його скрипки. Якесь невимовна, свята сердечність чула ся в тих звуках, що іноді тремтіли ледво чути, як таємний шепт над водою, то знов солодко страховинно густійшали, мов голоси рогів у місячнім світі, а потім наразі загриміли непогамованими радощами, немов тисяча байдів торкнула струни своїх арф і підняла голоси до пісні побіди. Се були звуки, яких ніколи не чує вухо, а тільки серцю вони можуть приснити ся, коли нічю спочиває біля серця коханої. Може серце розуміє їх і в ясніх, сві-

тлий день, коли роздратоване затопить ся в чудові лінії та овалі грецького твору штуки...

— Або коли випе одну бутельку шампана більше ніж треба, — почув ся параз насмішливий голос, що нашого оповідача збудив немов зі сну. Коли обернувся, побачив доктора, що в товаристві чорної Дебори зовсім тихо війшов до світлиці, щоб довідати ся, як вплинув лік на хору.

— Сей сон не подобається мені, — сказав лікар показуючи на софу.

Максиміліян, що затоплений у фантастиці своєї власної промови зовсім не завважив, що Марія давно вже була заснула, сердито прикусив губи.

— Сей сон, — мовив далі лікар, — надає її лицю вже вповні подоби смерті. Чи воно не виглядає вже, як ті білі маски, ті гіпсові відливи, в яких ми стараємо ся переховати риси покійників?

— Бажав би я, — прошептав Максиміліян йому до вуха, — заховати собі такий відлив із лиця нашої приятельки. Навіть як труп вона буде дуже гарна.

— Не раджу вам чинити се, — відповів лікар. — Такі маски уприкрють нам згадку про тих, кого ми любили. Нам здається, що в тім гіпсі міститься ще крихта їх життя, хоч те, що ми заховали, се властиво найправдівіша смерть. Правильно гарні риси набирають тут якоїсь жаховитої тупости, наруги, фатальности, і сим більше страшать, як радують нас. Та правдивими карикатурами стають гіпсові відливи лише, яких принада була більше духовна і яких риси були не стільки правильні, як інтересні. Бо скоро грації життя загасли в них, то правдиві відблиски від ідеальних ліпних красоти не покривають ся вже духовними

принадами. А спільний усім гіпсовим відливам якийсь загадковий мороз, що при довшім огляданю нестерпно морозить нашу душу: вони виглядають як люди, що лагодять ся йти в якусь тяжку дорогу.

— Куди? — запитав Максиміліян, коли лікар узяв його за рамя і попровадив із світлиці.

II.

— І на що вам мучити мене тими поганими ліками, коли й так мені швидко вмирати?

Се Марія говорила ті слова саме, коли Максиміліян уходив до кімнати. Перед нею стояв лікар, в одній руці держачи фляшку з лікарством, а в другій маленьку чарочку, в якій обридливо цинив ся якийсь бурий плин.

— Дорогий друже, — скрикнув він обертаючи ся до новоприхогого, — се дуже добре, що ви прибули. Старайте ся намовити сіньору, щоб зажила лиш отсих кілька крапельок. Мені спінно.

— Прощу вас, Маріє, — шепнув Максиміліян тим мягким голосом, який не дуже часто завважувано у нього і який виходив, здавало ся, із такого зболілого серця, що хора в дивнім зворушеню, майже забуваючи про свій власний біль, узяла чарку в руку. Та поки піднесла її до уст, промовила з усмішкою:

— Але правда, в відплату за се оповісте мені потім історію про Лявренцію?

— Все буде, чого забажаєте! — кивнув головою Максиміліян.

Бліда жінчина випила зараз те, що було в чарці, на пів усміхаючись, а на пів здригаючись.

— Мені ніколи, — мовив лікар натягаючи свої чорні рукавички. — Дайте собі гарненько, сіньоро, і як мога не рушайте ся з місця. Мені ніколи.

В супроводі чорної Дебори, що світила йому, він виїшов із кімнати. Коли обоє молоді люди, лишили ся самі, то довго гляділи мовчки одно на одного. В душах обох підіймали ся думки, які одно перед другим спікувало ся затаїти. Та нараз жінчина вхопила руку мушнини і покрила її палкими поцілуями.

— Бога ради! — мовив Максиміліян, — не рухайте ся так сильно і лягайте знов спокійно на софі!

Коли Марія сповнила се жаданє, він укритв її ноги дуже старанно шалем, до якого вперед доторкнув ся своїми устами. Вона мабуть постерегла се, бо радісно заморгала очима, мов щаслива дитина.

— Чи панна Лявренція була дуже гарна?

— Коли згодніте ся не перебивати мене, дорога приятелько, і приречете мені слухати зовсім мовчки та спокійно, то розповім вам докладно все, що вам бажаеть ся знати.

Марія потакнула очима, і Максиміліян усміхнувши ся приязно сів на кріслі, що стояло біля софи, і почав своє оповіданє ось як:

— Отсе вже буде вісім літ, як я їздив до Лондона, щоб пізнати тамошній язик і народ. Чорт би побрав той народ ураз із його язиком! Набере десяток односкладових слів у рот, розгризе, розжв'якає, виплює, і се називає мовою! На щастє вони по своїй вдачі мовчазливі, і хоча завсіди дивлять ся на тебе з роззявленим ротом, але не мучать тебе довгою балачкою. Та горе тобі, коли впадеш у руки такого сина Альбіону, що відбув велику подорож і на континенті навчив ся по французьки.

Сей зараз хоче скористати з нагоди і пустити в рух набуті язикові відомости, і засипає тебе питаннями про всякі можливі річі, і ледво ти відповів на одно питанє, то він вилізає з новим — чи то про твої літа, про місце вродження, чи про те, як довго думаєш тут пробути, і певнісінький, що такою невідчипною інквізицією забавляє тебе як не можна краще. Один мій приятель у Парижі може й мав рацію твердячи, що Англіїці вичують ся французької мови у паспортних бюрах. Найпожиточніша їх розмова за столом, коли вони крають свої кольосальні ростбіфи і з найповажнішим видом випитують тебе, який шматок тобі до вподоби? чи сильно, чи слабо припечений? чи з середини, чи з брунастої кори? чи товстий, чи худий? Ті ростбіфи та їх баранячі печені, се й усе добро, яким можуть повеличати ся. Борони Господи кождоу християнську душу від їх сосів, у яких третина муки, а дві третини масла, або інколи для відміннї третина масла, а дві третини муки! Борони Господи кождого такого від їхньої наївної ярини, яку вони пруть на стіл такою, як її Бог сєднав, тільки обварену в окропі. Ще страшніші від кухні Англіїців їх тости, їх обовязкові застольні промови, коли зі стола здіймають скатерть і дами виходять із їдальні, а на їх місце вносять такеж саме число бутельок портвайну — се на їх думку найкраще заступництво в браку красною пола. Говорю „красною пола“, бо Англіїки заслугоють на сю назву. У них гарне, біле, струнке тіло лише занадто широкий відступ між носом і устами, що стрічаєть ся у них не менше часто як і у мушин. Нераз він уприкрював мені в Англії й найкращі облича. Сей відступ від типу красоти впадає мені ще фатальніше

в очі, коли бачу Англіїців тут у Італії, де їх прикороткі носи і широка м'ясиста площа, що тягнеть ся аж до рота, творять ще різкийший контраст із лицями Італіян, у яких риси більше зближені до античної правильности, — у яких носи або з римська вигнуті, або з грецька вглублені, не рідко виходять занадто довгі. Дуже вірно завважив один німецький подорожний, що Англіїці вештаючи ся тут поміж Італійцями всі виглядають як статуї, у яких повідбивано кінчики носів.

Еге, стрічаючи Англіїців у чужім краю зараз бачиш силою контрасту ще яркіїше їх хиби. Се боги нудоти, що в пишню-блискучих каретах курієрськими поїздами гонять по всіх краях і скрізь лишають за собою сірі тумани куряви та сумovitости. До того додайте їх цїкавість без щирого інтересу, їх пишнострійну незугарність, їх безсоромну тупість, їх рога-тиї егоїзм і їх безглузду радість при всяких меланхолійних предметах. Уже три тижні бачу тут на Piazza di Gran Duca що дня одного Англіїця, що цілими годинами з роззявленим ротом придивляєть ся тому шарлатанови, який там сидючи на коні вириває людям зуби. Сей вид певно мусить благородному синові Альбіону бути відплатою за ті смертні кари, які він пропустив у своїй любій вітчизні... Бо по за боксованем та біійкою когутів нема для Британця любійшого виду, як конане бідолахи, що вкрав візцю або підробив чийсь підпис і за се цілу годину мусить стояти перед фасадом судового будинку виставлений з посторонком на шиї, поки його відправлять на той світ. Се не пересада, коли скажу, що крадіжівці і сфальшоване підпису в тім огидно-безсердечнім краю карають ся так, як найпоганіші злочини, як батьковбійство або кровосу-

мішка. Я сам, сумним випадком проходячи біля їх суду, бачив у Лондоні, як вішали одного чоловіка за те, що вкрав віцю, і від тоді я стратив смак до баранячої печені; баранячий лій усе нагадує мені білу шапку повішенника. А обік того завісили Ірландця, що підробив підпис багатого банкира; і все ще бачу наївний передсмертний жах бідного Падді, який перед судом присяглих не міг зрозуміти, за що його так тяжко карають за підроблений підпис, хоч він сам дозволяє кожному чоловікові в світі підроблювати його підпис, скільки захоче! І той народ усе балакає про християнство і не опустить жадної неділі богослуження і засипає весь світ Бібліями!

Признаю ся вам, Маріє, коли в Англії ніщо не смакувало мені, ані люди, ані кухня, то причиною тому по частині був і я сам. Я привіз із собою добрий засіб лихого настрою з дому і шукав розривки у народа, що й сам уміє вбивати свою нудоту лише в вирі політичної та торговельної діяльності. Досконалість машин, які тут скрізь уживають ся і переняли на себе так багато людських чинностей, була для мене також чимось несамовитим; їх штучні механізми з колісцями, валками, циліндрами і тисячами дрібних гачків, цвяшків та зубчиків, що порушають ся майже пристрасно, навівали на мене тривогу. Не менше тривожила мене певність, точність, розмірність і докладність у життю Англіїців, бо так як машини в Англії видають ся нам людьми, так тамошні люди видають ся нам машинами. Егеж, так і бачить ся, що дерево, залізо та мосяж захопили там людського духа і майже збожеволіли з надміру того духа, а обездушений чоловік як пуста мара зовсім

машинально сповняє свої звичайні діла, в певній означеній мінуті жре біфштики, виголошує парламентарні промови, чистить нігті, сідає до повоза або вішаєть ся.

Можете собі уявити, як зростало зо дня на день моє незадоволенє в тім краю. Та найчорпійший настрій наляг на мене одного разу, коли я під вечір стояв на мості Ватерльо і глядів у низ у воду Темзи. Мені здавало ся, що в ній відбиваєть ся моя душа і визирає до мене з води з усіма своїма рапами та шрамами... При тім напливали мені на тямку самі найприкрійші історії. Я згадав про ту рожу, що її все поливали оцтом, так що вона через те стратила свій солодкий запах і зів'яла перед часом... Згадав заблуканого метелика, якого один природознавець, драпаючи ся на вершок Монбляна, бачив як літав над ледовими обривами. Згадав про ту освоєну малпу, що зовсім зжила ся з людьми, грала ся з ними, але раз при столі в печені, що лежала на полумиску, пізнала своє власне молоде малпєнятко, швидко вхопила його, побігла з ним до ліса і вже ніколи потім не показувала ся між своїми приятелями людьми... Ах, у мене так защеміло серце, що горячі сльози силоміць бризнули з моїх очей... Вони покапали в Темзу і поплили з нею до великого моря, що проковтнуло вже стільки людських сліз і навіть не завважило їх...

В тій хвилі якась дивовижна музика збудила мене з тих темних мрій, і коли я озирнув ся, побачив на березі купу людей, що, бачилось, обступили колесом якесь забавне видовище. Я підійшов ближше і побачив сімю артистів, зложену ось із яких чотирьох осіб:

Перша була невеличка, підсадувата жінка, одягнена зовсім у чорне, з дуже малою

головою і здоровим, грубо на перед висуненим животом. На тім животі висів у неї величезний бубен, у який вона барабанила зовсім немилосердно.

Другий був карлик одягнений у вишвану сукню на подобу старофранцузького маркіза, з великою, напудрованою головою, але з дуже тоненькими та дрібними іншими членами; він підтанцювуючи сюди й туди бив у тріангул.

Третя була може 15-літня молода дівчина, що мала на собі коротеньку, щільно припасовану спідничку з синьопасматого шовку, і широкі, таке синьопасматі штани. Се була ніжно збудована, граціозна фігурка. Лице грецької краси. Благородний, простий носик, любо скроєні усточки, мрійливо мягко закруглене підборіддя, цвіт лица соняшно-жовтий, волосся блискучо-чорне обвипене довкола скрані; от так стояла вона, струнка і поважна, ба навіть незадоволена, і гляділа на четверту особу компанії, що власне виконувала свої штуки.

Ся четверта особа, се був учений пес, дуже многонадійний пудель, який власне на найбільшу втіху англійської публіки з покладених перед ним деревляних букв зложив імя Lord Wellington і додав ще дуже підхлібний присудок Heros. А що пес, як видно було вже з його дотепного зверхнього вигляду, був не англійською скотиною, але так само, як і три інші особи, походив із Франції, то сини Альбіону тіпили ся дуже, що їх великий полководець здобув собі бодай між французькими псами таке признание, якого всі інші креатури у Франції так соромно відмовляють йому.

І справді, се товариство складало ся ся з Французів, і карлик, що тут же представив себе як мусіє Тірліті, почав по французьки го-

ворити такі диковини і з такими пристрасними жестами, що бідні Англійці ще ширше як звичайно пороззявляли роти й носи. Іноді серед довшої павзи він пів як когут, і ті куріку та імена многих цісарів, королів та князів, якими він пересипав свою промову, се було мабуть одиноке, що розуміли його бідні слухачі. А тих цісарів, королів та князів він виславляв як своїх прихильників та приятелів. Запевняв, що ще осьмилітнім хлопчиком мав довгу розмову з блаженної памяти величеством Людовіком XVII, який і пізнійше в важних справах усе засягав його поради. Перед бурею революції він, як і многі інші, спас ся втекою, і аж за цісарства вернув до коханої вітчизни, щоб напувати ся славою великої нації. Наполеон — говорив далі — ніколи не любив його, за се його святість папа Пій VII майже обожав його. Цар Александер давав йому бонбони, а княгиня Вільгельміна фон Кіріц усе брала його на коліна. От так — викрикував він, — від самих дитячих літ жив я між самими володарями. Нинішні монархи, так сказати, виростили зо мною разом, і я вважаю їх собі рівнею, і коли котрий із них попрощасть ся з сим світом, заведіди надягаю жалобу". По тих поважно виголошених словах запів як когут.

Мусіє Тірліті справді був один із найчуднійших карликів, яких мені доводило ся бачити. Його старече, поморщене лице творило такий забавний контраст із його дитячо-щуплим тільцем, а вся його особка не менше забавно контрастувала зі птуками, якими він пописував ся. Він ставав у найсмілійших поставах і нелюдяно довгою шпадою сік повітря на всі боки, і при тім раз у раз кляв ся на

свою честь, що отсі кварти або отсі терци¹⁾ ніхто не зумів відбити, а натомісь його відбою не перебе ніяка людська сила, і визивав кожного з публіки поміряти ся з ним у шляхетній штуці фехтунку. Помахавши отак якийсь час і не знайшовши нікого, хто б поважив ся стати з ним до прилюдного поединку, карлик уклонив ся зі старофранцузькою грацією, подякував за ласку, яку йому оказано, і просив дозволу заповісти високоповажаній публіці найчудовнійше чудовище, яке подивляла доси англійська земля.

— Бачите отсю особу, — пицав він надівши брудні глянсовані рукавички і з почесною галантерією виводячи на серед круга молоду дівчину, що належала до товариства, — отся особа, се панна Лявренція, одинока дочка шановної і християнської дами, яку ось тут бачите з великим барабаном, і яка ще й доси носить жалобу по страті свого сердечно улюбленого чоловіка, найбільшого червовомвця в Європі. Панна Лявренція затанцює тепер. Подивляйте танець панни Лявренції!

І по тих словах він знов запіяв як когут.

Молода дівчина, бачилось, не звертала ніякісінької уваги ані на ті промови, ані на погляди видців; сердито заглиблена сама в собі вона ждала, поки карлик простер під її погами великий ковер і взяв ся знов бімкати на своїм тріангулі в супроводі великого бубна. Се була дивоглядна музика, мішанина пезугарної бурливості і розкішного лоскотання, і я почув патетично-дурацьку, тужливо-безстидну, чудернацьку мелодію, в якій одначе була якась дивовижна простота. Та швидко я

¹⁾ Фігури фехтунку.

забув сю мелодію, скоро молода дівчина почала танцювати.

Танець і танечниця майже силоміць захопили мою увагу. Се не був клясичний танець, який бачимо ще в наших великих балах, де так як і в клясичній трагедії панують настобурчені єдності та штучності; се не були ті танцьовані александріни, ті деклямаційні скоки, ті антитетичні присюди, та благородна пристрасть, що так дзвігою вертить ся на одній позі, що нічого й не бачиш, тільки небо й трікоти, нічого, лиш ідеальність і брехню! Йй Богу, ніщо так не противно мені, як балет у Великій Опері в Парижі, де найчистіше заховала ся традиція того клясичного танцю, коли натомісь у інших штуках, у поезії, в музиці і в малярстві Французи опрокинули клясичну систему. Та буде їм тяжко dokonати подібну революцію в штуці танцю, хіба що й тут, так як у політиці, вони візьмуть ся до тероризму та загорілим танцюрам і танечницям старого режіму відгільотинують ноги.

Панна Лявренція не була велика танечниця, кінчики її ніг не були дуже гнучкі, її ноги не були паломані до всяких можливих викрутасів, вона не знала тої танечної штуки, якої вчить Вестріс,¹⁾ але танцювала так, як природа велить чоловікові танцювати; вся її істота була в гармонії з її скоками; не лиш її ноги, але її тіло танцювало, її лице танцювало... вона часом блідла, робила ся майже біла як труп, її очі витріщали ся широко мов у приви́ді, довкола її уст миготіла жакоба і біль, а її чорне волосє, що гладким овалом

¹⁾ Назва славної італійської сімї танцюрів. Огюст Вестріс (1759—1842) був від 1772 р. балетмайстром при великій Опері в Парижі; маючи 85 літ збуджував своїм танцем загальний подив.

обхоплювало її виски, порушувало ся мов два летючі крукові крила. Се справді не був класичний танець, але й не романтичний у тім значінню, як би сказав молодий Француз школи Рандієля¹⁾. Сей танець не мав у собі ані нічого середньовікового, ані нічого венеціанського, ані нічого горбатого, ані жадного сліду „танцю смерти“, не було в ній ані місячного світла, ані кровосумішки... Се не був танець, що силкував ся забавити зверхніми формами руху, але зверхні форми руху видавали ся словами якоїсь окремої мови, що хотіла сказати щось таке особливе. Але що говорив сей танець? Я не міг зрозуміти його, хоч які пристрасні рухи виконувала та мова. Іноді я тільки догадував ся, що тут річ іде про щось страшенно болюче. Я, що звичайно так легко розумію значіне всіх явищ, не міг її за що зрозуміти сеї танцюваної загадки, а що все надармо мацав за її зміслом, тому певно винна була й музика, яка мабуть навмисно зводила на блудні стежки, силкувала ся хитро збаламутити мене і все не давала мені прийти до ясности. Тріангул мусіє Тірліті хитав ся іноді так злорадісно! А пані-матка гримала так сердито в свій здоровенний барабан, що її лице з поза хмар чорної шапки виблискувало як кровава північна заграва.

Коли товариство поплело ся далі, я довго ще стояв на тім самім місці і міркував про те, що міг значити сей танець? Чи се був південно-французький або еспанський національний танець? На щось подібне натякав запал, з яким танечниця повертала сюди й туди свій стан, і те дике закидуване голови в зад, що

¹⁾ Ежен Рандієль (Renduel), накладник у Парижі, що друкував твори романтиків.

надавало танечниці іноді вигляд тих нестямно смілих Бакханток, яких із зачудуванем бачимо на рельєфах старинних ваз. Її танець мав тоді щось п'яного і невласновільного, щось темного і неминучого, щось фаталістичного; вона танцювала в таких хвилях мов сама судьба. Або може се були уривки прастарої, забутої пантоміми? Чи може танцювала приватна історія? Іноді дівчина хилилася до землі, немов надслухуючи щось, мов чула голос, що говорив до неї з глибини... Тоді здригала ся мов трепетовний лист, вигинала ся швидко в інший бік, вибухала нараз скаженими, розпущеними скоками, потім знов нахилилася вухом до землі, надслухувала ще тривожнійше як уперед, кивала головою, червоніла, блідла, тремтіла, стояла хвилину випростувана як свічка, мов здеревіла, і потім робила рух, як людина, що вмиває руки. Чи се була кров, яку вона так старанно, довго, так страховинно дбайливо змивала зі своїх рук? При тім зиркала на бік так благально, так милосердно, аж душа таяла — і сей її позирк випадково упав на мене.

Всю найблизшу ніч думав я про сей позирк, про сей танець, про дивовижний акомпаніємент; і коли я другого дня як звичайно тиняв ся вулицями Лондона, почув я якесь туголюбне бажане ще раз зустрінути гарну танечницю, і все нащурював вуха, чи не почую музику барабана та тріангула. Нарешті я знайшов у Лондоні щось таке, що зацікавило мене, і я не мусів уже блукати безцільно його кинучими вулицями.

Власне ввійшов я із Тауера¹⁾, де придивив ся докладно сокирі, якою відрубано голову

¹⁾ Лондонська твердиня і тюрма.

Анні Болейн¹⁾, а також англійським коронним діянтам і львам, коли серед площі перед Тауером серед великого натовпу людей я знов побачив пані-матку з великим барабаном, і почув, як мусіє Тірліті піяв по когутячому. Учений пес складав знов із патичків героїство лорда Веллінгтона, а карлик знов показував свої непоборні кварта і терци, а панна Лявренція знов почала свій дивоглядний танець. Знов ті самі загадкові рухи, та сама мова, що говорила щось незрозуміле для мене, те саме шалене відкидуване гарної голови в зад, те саме надслухуване до землі вухом, тремтіння, блідість, остовпіння, а потім те саме страшно таємниче вмивання рук, і нарешті благальний, мидосердний позирок на бік, який сям разом ще довше спочивав на мені.

Так то воно! Женичини, молоді дівчата не згірше від жінок зараз догадують ся, скоро звернуть на себе увагу мушини. Хоч панна Лявренція, коли не танцювала, все без руху і сердито гляділа перед себе, а танцюючи іноді лиш один однісінський позирок кидала на публіку, то від тепер се вже не був голій припадок, що сей позирок усе падав на мене, і чим частіше я бачив її танець, тим більше значучо яснів він, але при тім іще менше зрозуміло. Я був мов очарований тим зором, і три неділі від ранку до вечера тиняв ся по вулицях Лондону, зупиняючи ся скрізь там, де танцювала панна Лявренція. Серед найбільшого клекоу юрби міг я вже з найдальшого далеко почути туркіт барабана та звенькіт тріангула, а мусіє Тірліті, бачучи мов наближене,

¹⁾ Анна Болейн, друга жінка короля Генріха VIII і мати королеви Єлисавети, була покарана смертю за мниму невірність д. 19 мая, 1536 р. в Тауері.

викрикував як умів найприязнійше своє кукуріку. Хоч ані з ним, ані з панною Лявренцією, ані з панею мамою, ані з ученим песом я доси не обміняв ся ані одним словом, то нарешті здавало ся так, що я належу до їх компанії. Коли мусіє Тірліті збирав гроші, то наближаючи ся до мене поводив ся за всігди з найдобрішим тактом і глядів усе в супротивлений бік, коли я в його трипрожний капелюх кидав невелику монету. Він справді поводив ся дуже по панськи, з достоїнством, пагадував добрі манери минувшини, і видно було по тім маленькім чоловіці, що виріс із монархами; тим дивнішим було, що він час від часу, доразісінько забуваючи свою повагу, піяв мов простий когут.

Не можу вам описати, як я зажурив ся, коли раз три дні на дармо шукав малого товариства по всіх вулицях Лондона, і нарешті догадав ся, що воно мабуть покинуло місто. Нудота вхопила мене знов у свої оловяні обійми і знов заціплювала мені серце. Нарешті я не міг видержати довше, попрошав ся з „мобом“, з „чорними сотнями“, ¹⁾ з джентльменами і фешенеблями англійськими, з чотирма станами держави, і подав ся назад до цивілізованого континенту, де перед першою білою запаскою першого стрічного кухаря припав на коліна з молитвою. Тут міг я знов як розумний чоловік пообідати і звеселити свою душу прихильністю несвоєкорисних осіб. Але панну Лявренцію я таки не міг забути ніколи; довго вона танцювала в моїй памяті, а в годинах самоти я ще часто мусів думати про загадкові пантоміни гарної дівчини, особливо про її надслухуване прихиленим до землі вухом. І мн-

¹⁾ Blackguards — лондонські пролетарії та босики.

нула добра пора, поки дивоглядні мельодії триангула і барабана прогомоніли в моїх споминах.

— І се й уся історія? — скрикнула нараз Марія, пристрасно підіймаючи ся на ліжку.

Та Максиміліян знов лагідно притулив її до постелі, значучо приложив вказівний палець до уст, і прошептав:

— Тихо! тихо! Ані слова не говоріть, лежіть собі гарненько в спокою, аяж вам доповім і хвостик сеї історії. Лише Бога ради, не перебивайте мене!

І розсівши ся ще вигіднійше в кріслі він ось як повів далі своє оповіданє:

— Пять літ по тій пригоді прибув я у перве до Парижа, і то в дуже цікаву пору. Французи власне виставили були свою липневу революцію; весь світ плескав їм браво. Ся штука не була так кровава, як давнійші трагедії републіки і цісарства. Лиш кілька тисяч трупів лишило ся на сцені. Таї політичні романтики не були дуже задоволені, і заповідали повуштуку, де попливе більше крови і кат матиме більше роботи.

Париж захопив мене дуже тою веселістю, що виявляєть ся там у всіх появах і не лишаєть ся без впливів навіть на зовсім спонурені душі. Дивне діло! Париж, се сцена, де виставляють найбільші трагедії всесвітної історії, що при їх спогаді навіть у найдаальших краях дрозжать серця і росю заходять очи; але видчеви тих великих трагедій тут у Парижі буває так, як мені було раз у театрі при брамі св. Мартина, коли я бачив виставу драми „Tour de Nesle“.¹⁾ Передо мною, бачите,

сіла дама, що мала капелюх із рожевої газі, а той капелюх був такий широкий, що заслонив мені весь вид на сцену, так що все, що там діяло ся, я бачив лише крізь рожеву газу того капелюха; всі страховища „Tour de Nesle“ виявляли ся мені в найвеселішій рожевім світлі. Егеж, є в Парижі таке рожеве світло, що всі трагедії для близького глядача робить веселими, щоб житеві радости не були йому такими гіркими. Навіть страховища, які чоловік у власному серці приносить до Парижа, траять там свою трівожливу грізність. Щось дивним робом лагодить болі. В тім парижським повітрі рани гоять ся швидше як деінде; є в тім повітрі щось так великодушне, так повне співчуття, так любезне, як у самім народі.

Що мені найліпше подобало ся у того французького народа, так се його чемне поведженє і його аристократичний вигляд. Солодкий анапосовий запах чемності! Як благотворно освіжив він мою хору душу, що в Німеччині наковтала ся так багато тютюнового диму, запаху квасної капусти та грубіяинства. Як Росінієві мельодії, звеніли в моїх вухах чемні фрази перепросин одного Француза, що в день мойого приїзду на вулиці тільки легенько штовхнув мене. Я майже налякав ся такої солодкої чемности, я, що привик був до німецьких хлопських штуркандів без перепросин. У перших тижнях мого побуту в Парижі я кілька разів навмисне старав ся, щоб мене поштуркнули, аби лише радувати ся музикою тих перепросин. Та не лише задля тої чемности, але вже задля самої своєї мови мав французький народ у моїх очах якийсь аристократичний вигляд. Бо як знаєте, у нас на півночі французька мова належить до прикмет висшої шляхти, з французькою мовою в мене від ди-

¹⁾ Голосна свого часу (1840) драма старшого Ал. Дюма.

тинства лучила ся ідея аристократизму. А така париська перекупка говорила краще, як не одна німецька дама з 64 предками.

Задля сеї мови, що надає йому аристократичний вигляд, мав французький народ у моїх очах якусь премілу казкову подобу. Се випливало з иншого спомину моїх дитячих літ. Власне перша книжка, з якої я вчив ся читати по французьки, були байки Ляфонтена; їх наївно розумні вислови вбили ся невідступно в мою пам'ять, і коли я отсе прибув до Парижа і почув скрізь французьку мову, то мені раз у раз причували ся Ляфонтенові байки; все мені здавало ся, що чую добре відомі голоси звірів: отсе говорив лев, а оте мовив вовк, а потім ягня або бузько або голуб; не рідко здавало ся мені також, що чую голос лиса, а в моїх споминах виринали не раз слова:

He, bon jour, monsieur le corbeau!

Que vous êtes joli, que vous me semblez beau!')

Такі байкові ремінісценції виринали в моїй душі ще далеко частіше, коли я в Парижі попав у ту висшу сферу, що називаєть ся „світ“. Сеж був той самий світ, із якого небішник Ляфонтен запозичував теми для своїх звірячих характерів. Зимовий сезон розпочав ся швидко по моїм приїзді до Парижа. Я брав участь у сальоновім життю, де той світ більш або менше проводить весело свій час. Як найцікавіша річ у тім світі вдарила мене не так рівність витончених звичаїв, що панує в ньому, а радше різноманітність його складових частин. Іноді, коли я придивляв ся в великім сальоні людям, що там дружнелюбно були зібрані, мені

1) Із другої байки Ляфонтена: Крук і лис.

здавало ся, що сиджу в склепі повнім раритетів, де реліквії всіх часів накладені в суміш біля себе: грецький Аполлон обік китайської пагоди, мексиканський Вітцліпутцлі обік готичного Ессе Номо, єгипетські божки з песіми головками, святі почвари з дерева, зі слонової кости, з металю і т. д. Тут бачив я старих мускетерів, що колись танцювали з Марією Антуанетою, републиканців лекшої реґули, яких обожано в Assemblée Nationale, монтанярів¹⁾ без милосердя і без плям, колишніх членів Директорії, що царювали в Люксембурьській палаті, високих достойників цїсарства, перед якими тремтіла вся Європа, всевладних Єзуїтів реставрації, одним словом, самі вибракунані, покалічені божини з усіх віків, у які тепер уже ніхто не вірить! Їх імена ревуть, коли стрінуть ся одно з одним, але люди стоять собі сумирно і дружнo бік о бік, як старинности в згаданих антикварнях на Quai Voltaire. В германських краях, де пристрасти менше дисципліновані, таке товариське співжитє так різноманітних осіб було б неможливе. Надто у нас на холодній півночі потреба балаканя не так сильна, як у теплішій Франції, де найгірші вороги, здивавши ся в сальоні, не можуть довго сидіти обгорнені понурою мовчанкою. При тім у Франції жадоба подобати ся така велика, що всякий з усеї сили стараєть ся подобати ся не лише приятелям, але навіть ворогам. Вічне тут драпованє та ставанє па котурни, і жінчини з сил вибивають ся, щоб перевисшити кокетерією мушнї; але все такі се мабуть не удаєть ся їм.

Сею увагою не хотів я сказати нічого

1) Так звала ся крайня опозиція в революційнім парламенті.

злого, особливо нічого злого про французькі жінки, а вже найменше про Парижанки. Я-ж їх найбільший поклонник, і обожаю їх за їх хиби ще далеко більше, як за їх чесноти. Не знаю нічого влучнішого над ту легенду, що Парижанка родить ся на світ з усіми можливими хибам, але одна ласкава фея милосердить ся над ними і кожній їх хибі додає такого чару, що з неї робить ся нова припада. Ся ласкава фея зоветь ся Грація.

Чи Парижанки гарні? Хто се може знати! Хто може прогледіти всі інтриги туалети, розкусити, чи правдиве те, що зраджує тіль, і чи фальшиве те, на що пишню натякає буфастий шовк? А коли оку пощастить пробити ся крізь шкаралюшу, і чоловік саме готовить ся розсідити ядро, аж воно знову обсновується ся новою лушпайкою, а потім знов новою, і сею ненастанною зміною моди насміхається над мужеською бистрозорістю. Чи їх лица гарні? І сего тяжко доконати ся. Бо всі риси їх лица в ненастаннім русі. Кожда Парижанка має тисячу лиць, сміховитих, дотепних, любійших одно від одного, і доводить усякого до заклопотання, хто би бажав між ними вибрати найкраще або й ще відгадати правдиве. Чи їх очі великі? Або я знаю? Чоловік не розсліджує довго калібер гармати, якої куля відірвала йому голову. А кого й не траплять ті очі, то всеж хоть осліплять його своїм огнем, і він радісний, коли держить себе здалека від їх пострілу. Чи простір між носом і устами у них широкий чи вузький? Іноді він широкий, коли вона задержує носик, а іноді він вузький, коли її верхня губа зухвало надується. Чи їх уста великі, чи малі? Щоб видати вірний осуд, мусів би той, хто судить, і та, котру судять, бути в повнім спокою. Але хто біля Парижанки мо-

же заховати спокій, і котра Парижанка буває коли спокійна? Деякі люди думають, що можуть зовсім докладно придивляти ся метеликам, коли припилять його шпилькою до паперу. Се не лише жорстоко, але й глупо. Припилений, спокійний метелик, сеж уже не метелик. Метеликові треба придивляти ся тоді, коли гуляє довкола цвітів... І Парижанку треба оглядати не в її домі, де вона прикріплена шпилькою в грудях, але в салоні, на вечерницях і балах, коли своїми гаптованими крильцями з газу і шовку літає попід блискучими, кришталевиими люстрами радіщів. Тоді виявляється ся в них якесь похалпне бажане життя, якась жадова солодкого одуру, якась спрага оп'яніня, що робить їх хорошими аж до жаху і додає їм повабу, якій одночасно наповняє нашу душу розкішю і дрозю. Ся спрага до уживання життя, немов би вже в найближшій годині чигала на них смерть, щоб вирвати їх від бурхливого жерела розкоші, немов би се жерело в найближшій годині мало висохнути, сей поспіх, сей одур, се божевіле Парижанок, що виявляється ся особливо на балах, усе нагадує мені людovu повість про ті мертві танечниці, яких у нас називають Вілами. Се власне молоді дівчата, що померли перед шлюбом, але так сильно заховали в серці незаспокоєну жадову танцю, що нічю встають зі своїх могил, купами збирають ся на вулицях, і там в опівнічній годині виводять божевільні танці. В своїх весільних строях, з вінками на головах, з блискучими перстеньми на блідих руках, з жаховитим усміхом, невимовно-гарні танцюють Віли при місячнім світлі, танцюють усе тим швидше і шаленіше, чим більше почувають, що дозволена їм година

танцю добігає до кінця і вони ось-ось мусять знов лягти в холодну могилу.

Було се на одній вечірній при Chaussée d'Antin, де мені се спостережене дуже глибоко зворушило душу. Се була блискуча вечірниця, і нічого не бракувало із звичайних складників товариської забави: досить світла, щоб освічувало кожного, досить зеркал, щоб кождий міг оглядати себе, досить людей, щоб товпити ся до поту, досить лімонади з ледом, щоб охолодити ся. Почала ся музика. Франца Ліста притягли до фортепіану, він підгорнув волосє в гору понад геніяльне чоло, і сточив одну зі своїх найбільше блискучих битв. Здавало ся, що з клявішів бризкає кров. Коли не помиляю ся, він відіграв один пассаж із „Палінгенезій“ Баллянина¹⁾, якого ідеї перекладав на музику — діло дуже красне для тих, що не можуть у оригіналі читати твори того славного письменника. Потім відіграв „Хід на площу страчення“ (La marche au supplice) Берліоца, гарну штуку, яку молодий маестро, коли не помиляю ся, скомпонував рано в день свого шлюбу. По всій залі лиця покрила блідість, груди хвилювали, дух притаювано підчас павз, а нарешті залунали скажені оплески. Жіноцтво все мов пиє, коли Ліст заграє йому щось. З тим безумнійшою радістю кинули ся вони тепер у вир танцю, ті салюнові Віли, і я ледво здужав спасти ся з того натовпу до бічної кімнати. Тут панове грали в карти, а на широких кріслах спочивали деякі дами придивляючи ся грачам, або бодай роблячи вид, немов то гра дуже цікавила їх. Проходячи поуз одної з тих дам, коли її сукня доторкнула ся до

¹⁾ Пер Сімон Баллянин, родом із Ліону (1776—1847), історик і філософ містично-соціалістичного напрямку.

мого рамени, почув я від руки аж геть у гору до лопатки легеньку дрож, немов від дуже слабого електричного току. Але такий же ток, лише найсильнішого калібру, пробіг усе моє серце, коли я вдивив ся в лице дами. Чи се вона, чи не вона? Се було те саме лице, формою і соняшною краскою подібне до античної статуї, та воно не мало вже тої мармурової чистоти і гладкості, як колись. Заостреному поглядови виявляли ся на чолі і щоках деякі маленькі скази, може сліди віспи, що зовсім нагадували ті щербини, які бачимо на лицах статуй, що якісь час стояли на дощі. Те саме було й чорне волосє, що гладкими оваллями мов воронячі крила покривало виски. Коли її очі зустріли ся з моїми, і власне тим знаним скісним поглядом, якого прудка блискавка завжди так загадково влучала в мою душу, то не було вже ніякого сумніву. Се була панна Лявренція.

Пишно простягнувши ся на кріслі, в одній руці китиця цвітів, другою оперта о поруче крісла, сиділа панна Лявренція недалеко ігорного стола, і бачилось, усю свою увагу звернула на ходи карт. Елегантне і гарне було її убранє, а про те зовсім поєдичче, з білого атласу. Окрім бранзолет і перлових шпильок на грудях не мала на собі ніяких стріів. Жмут коронок покривав молоді груди, покривав по пуританському аж до ший, і тою простотою та ціломудрістю свого одягу творила вона любо зворушливий контраст із декількома старшими дамами, що перісто пострівні та поблискуючи діамантами сиділи біля неї і мелянхолійно виставляли на показ голі руїни своєї колишньої пишноти, місце, де колись була Троя. Вона виглядала все ще дуже гарно зі своєю чарівною сердитістю, і щось непоборне потягло мене

до неї, і я нарешті опинився за її кріслом, палаючи жадобою поговорити з нею, але спинюваний неспілою делікатністю.

Отак стояв я мовчки за нею вже деякий час, коли вона нараз витягла квітку зі свого букета і не озирнувшись, через рамя подала її мені. Дивний був запах тої квітки і обдав мене якимось незвичайним чаром. Я чув, що для мене щезли всі товариські форми, і був немов у сні, де робимо й говоримо багато такого, чому й самі дивуємося, і де наші слова набігають дитячого, пестливого і простого характеру. Спокійно, байдуже, недбало, як звичайно робимо зі старими приятелями, я схилився понад поруче крісла і шепнув молодій дамі до вуха:

— Панно Лявренціє, а деж ваша мама з барабаном?

— Умерла, — відповіла вона тим самим тоном, так само спокійно, байдуже, недбало.

По короткій павзі я знов похилився понад поруче крісла і шепнув молодій дамі до вуха:

— Панно Лявренціє, а деж учений пес?

— Побіг десь, куди очі бачуть, — відповіла вона знов тим самим спокійним, байдужним, недбалим тоном.

І знов по короткій павзі похилився я понад поруче крісла і шепнув молодій дамі до вуха:

— Панно Лявренціє, а деж подівся Тірліті карлик?

— У велетнів на бульварі du Temple, — відповіла вона. Та ледво сказала ті слова, і знов же тим спокійним, байдужним, недбалим тоном, коли до неї приблизився поважний, старший чоловік високої, воєнної постави, і по-

відомив її, що її повіз заїхав. Звільна підвівши ся з сидження вона вчепила ся за його рамя, і навіть не кинувши одним поглядом на мене опустила разом товариство.

Коли я запитав папю дому, яка весь вечір стояла біля входу головної залі і всім приходящим і відходящим презентувала свій усміх, як називає ся та молода особа, що власне вийшла зі старим паном, вона весело розсміялася ся мені в лице і скрикнула.

— Мій Боже! Хтож може знати всіх тих людей? І його я так само не знаю —

Урвала, бо певно хотіла сказати: „як вас самих“, бо й менеж вона сього вечера бачила перший раз.

— А може, — завважив я, — міг би ваш пан муж дати мені яку відомість? Де міг би я знайти його?

— На польованю в Сен Жермені, — відповіла дама ще дужче сміючись. — Вийхав сьогодня рано, а верне аж завтра вечір... Але чекайте, знаю одного, що багато розмовляв із дамою, про яку розвідуєте. Назви його не знаю, але можете легко допитати ся до нього, звідуйте лише за молодим чоловіком, якому пан Казимір Періє дав копняка, не знаю вже де.

Хоч і як тяжко пізнати чоловіка по тім, що якийсь міліонер дав йому копняка, то про те я швидко віднайшов того младенця і попросив його деяких відомостей про дивну появу, що так зацікавила мене, і яку я сплкував ся описати йому як найдокладніше.

— О, так, — сказав молодий чоловік, — знаю її дуже добре. Говорив із нею на кількох вечірниках.

І він переповів мені купу пустих предметів, на яких крутила ся їх розмова. Головно бив ся в його память її зір, поважний, коли

він сказав їй якусь чемпість. Так само дивувався він не мало, що вона завжди відмовляла ся від його запросин протанцювати з ним одну туру, запевняючи його, що не вміє танцювати. Імени її відносно її він не знав. І хоч скільки я розвідувався, ніхто не вмів мені сказати нічого ближшого. Даремно ганяв я по всіх можливих вечірках, ніде не міг я вже знайти панни Лявренції.

— І се вся історія? — скрикнула Марія, звільна обертаючи ся на другий бік і позіваючи сопливо. — Се вся та прецікава історія? І ви не бачили вже більше ані панни Лявренції, ані мамі з барабаном, ані карлика Тірліті, ані навіть ученого пса?

— Лежіть лише спокійно, — відповів Максміліян. — Усіх я бачив, навіть ученого пса. Правда, він був у великій тарапаті, бідна скотина, коли я пострічав ся з ним у Парижі. Се було в Quartier Latin. Я власне переходив біля Сорбонни, як з тої брами вискочив пес, а за ним з десять студентів з палицями; до них зараз прилучило ся зо два десятки старих баб, і всі вони верещали одним хором:

— Скажений пес!

Майже людськими очима глядів нещасний звір у смертельній тривозі; здавало ся, що сльози плвли з його очей, а коли він сопучи пролетів біля мене і його вохкий зір упав на мене, пізнав я свого старого друга, вченого пса, хвалителя лорда Веллінгтона, що колись наповняв подивом англійську націю. Чи справді він був скажений? Або може в Сорбоні заявив пікрябанем та гарчанем свій протест проти хлопячих шарлятанств якогось професора, а сей захотів позбутися такого неприхильного слухача тим, що признав його скаженим? Ах, а молодіж не довго міркує, чи хто з ура-

жепої професорської зарозумілості, або може з простої зависти крикнув: „Се-ж якийсь скажений!“ Вона як стій хапаєть ся бити своїми безмісними палицями, таї старі баби в таких разях усе готові заверещати і заглушити голос невинності її розсудку. Мій бідний знайомий мусів улягтти, перед моїми очима його вбили як пса, подали на наругу і викинули на гній. Бідний мученик учености!

Не веселіший був стан карлика, пана Тірліті, коли я віднайшов його на бульварі du Temple. Правда, панна Лявренція сказала мені, що він подав ся туди, але чи то я не думав про се, щоб на правду пошукувати там за ним, чи то сутолока народу не допускала мене туди, досить, що я аж пізно завважив буду, де продовкували ся велетні. Вішповиш застав я здоровенних завалидород, що без діла лежали на ослоні, і швидко зірвали ся з місця і поставили передо мною в своїх велетенських позитурах. На правду вони не були такі великі, як пишали ся на вивішенім перед будою малюнку. Се були два здоровенні бельбаси, одягнені в рожеві трікотти, мали дуже чорні, може фальшиві фаворити, і махали по над головами деревляними, в нутрі порожніми булавами. Коли я запитав у них про карлика, про якого також голосив афіш, відповіли, що вже чотири неділі він не показуєть ся задля щораз більшого нездужання, але я можу бачити його за оплатою подвійної вступної ціни. Як радо платить чоловік подвійну вступну ціну, щоб бачити приятеля! Ах, а сього приятеля я застав на смертній постелі. Се смертельна постеля була властиво дитяча колиска, і в ній лежав бідний карлик з жовтим, висохлим, старечим лицем. Може чотиролітня мала дівчинка сиділа біля нього, колисала ніжкою його колиску

і приспівувала при тім пестливо насміхуватим голосом.

— Спи Тірлітіночку, спи!

Коли карлик побачив мене, витріщив як мога широко свої скляні, виблідлі очі; сумовитий усміх промайнув по його білих губах. Здавалося, що він зараз пізнав мене, подав мені своє висохле ручення і прохарчав ледвичутно:

— Старий друг!

Справді, в оплаканому стані застав я старого хлопчика, що ще в осьмім році життя мав довгу розмову з Людовіком XVII, якого цар Александер годував бокбонами, княгиня фон Кіріц садовила собі на колінах, якого обожав папа, а ніколи не любив Наполеон. Ся остатня обставина турбувала нещасливого ще на смертній постелі, чи то, як сказано, в смертній колісці, і він заплакав над трагічною долею великого цесаря, що ніколи не любив його, та за те в такім сумнім стані скінчив на острові св. Олени, — „так самісінько, як я кінчу тепер!“ додав, — „опущений, не признаний, покинений усіма королями і князями, образ наругні над колишньою пишнотою!“

Хоч я й не міг гаразд зрозуміти, як карлик, що вмирає серед велетнів, міг прирівнювати себе до велетня, що вмирає серед карликів, то всеж таки зворушили мене ті слова бідного Тірліті і особливо його безвідрадний стан у смертній годині. Я не міг удержати ся, щоб не висловити своє зачудуванє, що панна Лявренція, яка стала тепер великою панею, не дбає про нього. Ледво я назвав се ім'я, понав карлик у колісці в страшні судороги і прошептав своїми білими губами:

— Невдячна дитино, яку я виховав, яку хотів зробити своєю дружиною, яку я вчив,

як поводити ся серед великих світа сього, які жести робити, як усміхати ся, як кланятися у дворі, як репрезентувати... Ти добре використала мою науку, ти тепер велика дама, маєш повіз і льокаїв і багато гроший і багато гордості і ані крихти серця. Позволяєш мені тут умирати, самотно, в нужді, як Наполеон на острові св. Олени! О, Наполеоне, ти ніколи не любив мене!

Далі белькотав ще щось, чого я не міг розуміти. Потім підвів голову, зробив кілька рухів рукою, немов фехтував ся з кимось, трохи чи не зі смертю. Але кої того противника не опреть ся ніхто, ані Наполеон, ані Тірліті. Тут не поможе ніяке відбіванє. Охлялий, мов переможений, карлик знов опустив голову, глядів на мене довго якимось несказано замогильним зором, запіяв нараз як когут і сконав.

Його смерть засмутила мене тим дужше, що покійник не дав мені ніякої близкої відомости про панну Лявренцію. Деж мені тепер віднайти її? Я не був ані закоханий у неї, ані не почував по за сим великої прихильности до неї, а про те якась таємна жадова шпигала мене і заставляла шукати за нею скрізь. Коли було вийду до якогось салону і окину оком усе товариство, а не знайду добре знаного мені лица, то зараз трачу весь спокій і щось немов гонить мене геть.

Роздумуючи про те чуте стояв я раз коло півночі при відлюднім вході до Великої Опері, дожидаючи повоза, дуже сквашений, бо власне падав сильний дощ. Але повоза не було, властиво були повози, але чужі, і їх власнителі залюбки сідали до них, а довкола мене звільна робило ся дуже пусто.

— В такім разі їдьте зо мною! — промовила нарешті дама, що щільно завельонована

чорною мантилею, також дожидаючи стояла якийсь час біля мене, а тепер як раз пустила ся всідати до свого повоза. Сей голос шпигнув мене в серце, добре мені відомий скісний позирк знов облив мене чаром, і я мов у сні опинив ся біля панни Лявренції в мягкім, теплім повозі. Ми не говорили ані слова з собою, тай годі нам було порозуміти ся, бо повіз торохтів по париських вулицях з громовим гуркотом дуже довго, поки нарешті не спинив ся перед великою брамою.

Слуги в блискучій ліберії світили нам горі сходами і потім здвиг цілого ряду покоїв. Покоївка, що з заспаним видом вийшла нам на зустріч, промимрила з многими перепросинами, що затоплено лише в червонім покою. Давши покоївці кивком знак, щоб віддалила ся, Лявренція промовила зо сміхом:

— Припадок завів вас сьогодні далеко... Лише в моїй спальні затоплено.

В тій спальні, де ми швидко опинили ся самі, палав дуже сутий огонь у каміну, і се було тим благотворнійше, бо покій був величезний і високій. Ся велика спальня, яку радше слід було назвати спальною залею, мала в собі щось дивовижно пустинного. Меблі і декорация, все мало на собі печать того часу, якого блиск тепер так огорошує нас і якого величність тепер видаєть ся нам такою сухою, що його реліквії викликають у нас якийсь не смак або навіть таємничий усміх. Говорю про час цїсарства, час золотих орлів, високошумних пірлих китиць, грецьких причісок, великої слави, воєнних богослужень, офіційної безсмертності, яку декретував Монітеур, континентальної кави, яку роблено з цикорії, кепського цукру, який фабриковано з буряків, і князів та воевод, яких роблено зовсім із нічого.

Ми сиділи біля каміника в любій розмові, і вона охаючи розповідала мені, що вийшла за старого бонапартівського воюку, який що вечера на сон грядущий усоложує її описом одної зі своїх битв; перед кількома днями, заки відіхав, описав битву під Еною; але він слабовитий і ледви чи дотягне до московського походу. Я запитав її, чи давно помер її батько, та вона засміяла ся і признала ся, що ніколи не знала свого батька, і що її так звана мама ніколи не була заможним.

— Не була заможним? — скрикнув я. — Аджеж я сам у Лондоні бачив її в грубій жалобі по свіжій смерті мужа.

— О, — відповіла Лявренція, — вона посила сю жалобу цілих дванацять літ, щоб збуджувати людське милосерде, а може й на те, аби привабити якого другого жениха; надіяла ся під чорною флягою швидше вилетити до подружньої пристані. Але аж смерть змилувала ся над нею, і вона вмерла на вибух крові. Я ніколи не любила її, бо вона все давала мені більше товчеників як хліба. Я мало не згинула з голоду, як би малий Тірліті іноді не був по крадкці віткнув мені шматок хліба. Але карлик уроїв собі, що я мушу стати його жінкою, а коли його надії розбили ся, то й він став у одну лаву з моєю матір'ю — кажу „матір'ю“ — з привички, і обоє мучили мене до спілки. Все виговорювали, що я дармоїдка, що вчений пес тисячу разів більше варт від мене й могого кепського танцю. І вихваляли пса на мій кошт, величали його під небеса, ласкали його, давали йому солодкі пляцки, а мені кидали недоїдки. Пес — казали — се їх найліпша підпора, він веселить публіку, яка ані дрібки не цікавить ся мною; пес мусить

годувати мене своєю працею, а я їм ласкавий хліб пса. Проклятий пес!

— О, не кленіть його більше, — перервав я її сердиті слова, — той пес уже згіб, я сам бачив, як його вбито.

— Вбито бестію! Так йому й треба! — скрикнула Лявренція підскачівши, і все її лице запалало пурпуром.

— І карлик також уже небіщик.

— Карлик Тірліті? — скрикнула Лявренція радісно. Але ся радість звільна щезла з її лица, і мягким, майже сумовитим голосом промовила нарешті:

— Бідний Тірліті.

Я не потаїв перед нею, що карлик у годині своєї смерті дуже гірко жалував ся на неї. Тоді вона попала в дуже пристрасне зворушення, і кленучи дух-тіло запевняла мене, що мала намір вивінувати карлика як найкраще, обіщувала йому річну пенсію, аби лише захотів жити тихо та скромно десь на провінції.

— Але він був такий честолюбивий, — додала Лявренція, — і хотів жити в Парижі і навіть тут, у моїм готелю; міркував собі, що в такім разі за моїм посередництвом повідновлює свої колишні зносини з Фобур-Сен-Жерменом, і знов займе давнє, блискуче становище в товаристві. Коли я рішуче відклонила се його жаданє, він велів переказати мені, що я проклята мара, упириця і трупяча дитина.

Лявренція замовкла нараз, стрепенула ся всім тілом і зітхнула нарешті з глибини душі.

— Ах, воістину-б були лишити мене в гробі разом із мамою!

Коли я почав налягати на неї, щоб пояснила мені ті таємничі слова, з її очей рікою

полили ся сльози, і тремтячи та хлипаючи вона признала ся мені, що чорна дама з барбаном, що видавала себе за її матір, сама колись оповідала їй, що чутка, яку передають собі люди про її вродженє, се не проста казка.

— В тім місті, де ми жили, — оповідала Лявренція, — називано мене трупячою дитиною. Старі пряхи цокотали, що я властиво дочка тамошнього графа, який раз-у-раз знущав ся над своєю жінкою, а коли вона вмерла, справив їй дуже величній похорон. Вона була в тяжкі вже в крайній порі, і завила лише, та коли кілька кладовищних злодіїв, бажючи обрабувати трупа, відчинили її гробницю, то застали графиню зовсім живу і в положі: по породі вона зараз же вмерла, тому злодії спокійно поклали її назад у домовину, а дитину забрали з собою і віддали на вихованє своїй укривачці, жінці славного червомовця. Отсю бідну дитину, що була похоронена ще поки прийшла на світ, називано скрізь трупячою дитиною. Ах, ви не зрозумієте, скільки прикрости зазнала я ще будучи малою дитиною, коли мене прозивано сим іменем! Коли великий червомовець інше жив і бувало розсердиться на мене, то все кричав:

— Проклята трупяча дитино! Щоб я був ніколи не видобув тебе з гробу!

А що він був зручний червомовець, то вмів так змінити свій голос, що виглядало стеменю, немов то він виходив із під землі, і в таких разях він вмовляв у мене, що се голос моєї покійної матери, яка оповідає мені про свою долю. Він мусів добре знати ту страшну долю, бо був давнійше у графа прислужником. І се робило йому жорстоку приємність, коли я, бідна дівчинна, аж не знала,

де діти ся з переляку від тих слів, що неначе виходили з під землі. Ті немов підземні слова оповідали страховинні історії, яких звязку я ніколи не розуміла і які я помалу зовсім забула, та які в часи танцю знов живо виринали в моїй душі. Так, у часі танцю виринали в моїй душі дивоглядні спомини, я забувала себе саму, і мені здавало ся, що я зовсім инша особа і мене мучать усі муки та секрети тої особи. Та коли я переставала танцювати, все знов гасло в моїй памяти.

Говорячи се, звільна, мов із запитом, Лявренція стояла передо мною біля коминка, де огонь палав чим раз приємнійше, а я сидів у фотелі, де звук був сидіти її старий муж, коли вечером на сон грядущий оповідав її про свої битви. Лявренція вдивляла ся в мене своїми великим очима, немов питала в мене поради; вона похитувала головою в такій сумовитій задумі, мене обдало таке благородне, любе співчуте до її долі; вона була така струнка, така молода, така гарна, ота лілея, що виросла з могили, ота дочка смерті, ся мара з лицем ангела і з тілом баядери!... Не знаю, як се стало ся, може під впливом фотелю, на яким я сидів, але мені видало ся нараз, що я старий генерал, що вчора на отьому місці описував битву під Єною і що я мушу кінчити його оповідане, і я промовив:

— По битві під Єною піддали ся протягом кількох неділь майже всі пруські кріпости без добути меча. Насамперед піддав ся Магдебург; се була найсильніша кріпость, що мала триста гармат. Чи се не ганьба?

Але панна Лявренція не дала мені говорити далі. Весь смутний настрій розвіяв ся з її гарного лица, вона зареготала як дитина і скрикнула:

— Так, се ганьба, більше як ганьба! Як би я була кріпость і мала триста гармат, я б не піддала ся ніколи!

А що панна Лявренція не була кріпость і не мала трьох сот гармат...

При сих словах Максимілян раптово перервав своє оповідане і по короткій павзі запитав стиха:

— Спите, Маріє?

— Сплю, — відповіла Марія.

— Тим ліпше, — мовив Максимілян з делікатним усміхом. — В такім разі не потребую лякати ся, що зануджу вас, коли троха докладно опишу меблі того покою, де я мав ночувати, як се звикли робити нинішні новелісти.

— Але не забудьте про ліжко, дорогий друже!

— Аї справді, — підхопив Максимілян, — се було пренішне ліжко. Ногі, як у всіх ліжок із доби цїсарства, складали ся із карїатид і сфінксів, блискотіли богатою позолотою, особливо орлами, що цілували ся дзьобами мов горлиці — може то такий був символ любови за часів цїсарства. Занавіски перед ліжком були з червоного шовку, а що подумя від коминка просвічувало крізь них дуже сильно, то я з Лявренцією опинив ся в зовсім огнисто червонім освітленю, і сам собі видав ся мов бог Плутон, що серед пекельної пожежі держить в обіймах сонну Прозерпину.

Вона спала, і я вдивляв ся в тім стані в її любе лице і шукав у його рисах зрозуміння для тої симпатії, що тягла мою душу до неї. Що значить жєнщина? Який змієл криєть ся під символікою сих гарних форм?

Але чия се не глупота — хотіти вняєннити внутрішній змієл чужої появи, коли тим часом

ми не можемо розв'язати загадки своєї власної душі? Аджеж ми навіть того не знаємо докладно, чи існують чужі явища! Аджеж не раз ми не можемо розрізнити реальності від простого сонного привиду. Чи се були витвори моєї фантазії, чи страшна дійсність, що я чув і бачив тої ночі? Пригадую собі лишень, що поки найдикийші думи шибали ся в моїм серці, до мого слуху дійшов дивний шелест. Се була якась безглузда мелодія, дивовижна, тиха. Вона видала ся мені зовсім знайомою, і нарешті я розпізнав тони тріангула і барабана. Сюрчачи та бренчачи ся музика доносила ся неначе з далекого далека, а про те оглянувши ся я побачив осьтут перед собою посеред покою добре знане мені видовище. Мусіє Тірліті, карлик, бамкав по тріангулі, пані матка біла в великий барабан, а вчений пес шкрябав по підлозі, неначе знов вищукував деревляні букви. Пес, бачилось, ворухнувшись тільки через силу, і його шкіра була забризкана кровю. Пані матка мала все ще на собі чорний, жалібний одяг, та її черево не вистирчало вже так забавно на перед, але навпаки, дуже погано звисало в низ, тай лице її не було вже червоне, а бліде. Карлик, усе ще вдягнений у гаптований стрій старофранцузького маркіза і з напудрованою перукою, був, бачилось, троха виспаний, може тому, що вихуд страшенно. Він знов показував свої фехтункові штучки, і бачилось, повторяв іще свої перехвалки, але говорив так тихо, що я не розумів ані слова, і тільки по руху губ міг іноді зміркувати, що се він піє по когутячому.

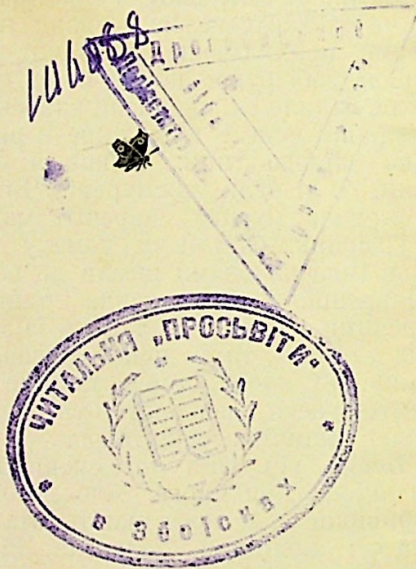
Підчас коли ті смішно-страховинні карикатури мов тінста гра з песамовитою швидкістю миготіли перед моїми очима, почув я, що панна Лявренція віддихає чим раз неспо-

кійнійше. Холодна дряж пробігала по-всім її тілі, і мов у нестерпнім болю корчили ся її гарні сугави. Нарешті звинна мов угор вона виховзнула ся з моїх обіймів, опинила ся раптово серед покою, і почала танцювати, причім рівночасно мати на барабані, а карлик на тріангулі розпочали знов свою тиху, приглушену музику. Вона танцювала так само як колись біля моста Ватерльо та по Лондонських перехрестях. Се були ті самі таємничі пантоміми, ті самі вибухи пристрасних скоків, те саме бакхантське закидуване голови, іноді те саме прихильоване до землі. І вона знов обтирала собі руки, немов мила їх, а нарешті кинула, бачило ся, знов свій глибокий, болючий погляд на мене... але лише в рисах її смертельно-блідого лица пізнав я сеї зір, не з очий, бо ті були зажмурені. Чим раз тихіше сюрчала музика; нарешті мама з барабаном і карлик, блідніючи помалу і розходячися мов імла клубками щезли до разу, але панна Лявренція все ще стояла і танцювала з зажмуреними очима. Сеї танець із зажмуреними очима в темнім, тихім покою надавав тії любій дівчині вид якоїсь мари, так що я жахав ся і тремтів увесь і сердечно був рад, коли вона нарешті закінчила свій танок.

Певна річ, вид тої сцени не мав для мене нічого приємного. Але до чого чоловік не привикне? А може навіть ота песамовита вдача сеї жінчини додавала їй ще особливої принадн, домішуючи до могого чуття ще якусь жаховиту ніжність, — досить, що по кількох тяжнях я вже зовсім не чудував ся, коли нічю зачинали брешти бубен і тріангул, і моя дорога Лявренція раптово вставала і починала з зажмуреними очима танцювати своє сольо. Її муж, старий бонапартист, мав ко-

менду десь в околиці Парижа, і служба не позволяла йому проводити дні в місті. Само собою розумієть ся, ми з ним стали сердечними приятелями, і він плакав ревними сльозами, коли пізніше на довгий час прощав ся зо мною. Власне поїхав зі своєю жінкою до Сіцилії, і від тоді я обох їх не бачив уже ніколи.

Скінчивши се оповіданє Максиміліян ухпив швидко капелюх і висмикнув ся з покою.

З М І С Т.

	стор.
Передмова	3
Автобіографія Г. Гайне	4
Фльорентійські ночі	9